

С.БЕГМАТОВ

МУЗЫКА

6-класс үчүн окуу китеби

Кыргыз тилинде 2-басылышы

*Өзбекстан Республикасынын Элге билим
берүү министрлиги басууга сунуш кылган*

Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык үйү
Ташкент — 2017

УЎК 78 (075)
КБК 85.31 я 71
Б 34

Издано за счет средств книжного целевого фонда

Рецензенттер:

Гүлчехра Дадабаева — Республикалык билим берүү борборунун «Музыка, искусство, эмгекке окутуу, дене чыныктыруу жана саламаттык» бөлүмүнүн башкы методисти.

Васила Гаппарова — Ташкент шаары, Үчтепа районундагы 203-жалпы орто билим берүүчү мектептин музыка маданияты предметинин мугалими;

Феруза Ахмадеева — Ташкент шаары, Сергели районундагы 284-жалпы орто билим берүүчү мектептин музыка маданияты предметинин мугалими.

Бегматов С.

Музыка: 6-класс үчүн окуу китеби. Кайта иштелген экинчи басылышы — С.Бегматов.— Т.: Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык үйү, 2017.— 88 б.

Окуу китебинен өнүмдүү пайдалануу үчүн төмөндөгү шарттуу белгилерди эстеп калгыла:

— музыка угуу

— музыка сабаты

— чогуу ырдоо

— суроо жана тапшырмалар

— өз алдынча окуу

— добуш көнүгүүлөрү

УЎК 78 (075)
КБК 85.31 я 71

ISBN 978-9943-5006-9-3

© С.Бегматов.
© Гафур Гулам атындагы басма-
полиграфиялык чыгармачылык
үйү, 2017

СӨЗ БАШЫ

Урматтуу окуучулар! Сунуш кылынып жаткан 6-класстын «Музыка» окуу китеби силерди музыка чыгармачылыгынын классикалык ааламы менен тааныштырат. Классикалык музыка ар тараптан жеткилең болгон чыгармаларды өз ичине алат. Алар ар бир муун тарабынан кунт коюу менен үйрөнүлгөн жана келечек үчүн татыктуу мураскор болушуна чыгармачылыктын чоң булагы болуп келген.

Окуу китептен элдик фольклор жана классикалык музыка, Чыгыш элдеринин музыкасы, азыркы замандагы эстрада музыкасы жана классикалык композитордук музыкалары жана чыгармачылык багыттары боюнча түшүнүк аласыңар.

Музыканы эл жаратат. Элдик обунчулар жана композиторлор элден алып, кайта иштеп, классикалык жанрлар үлгүлөрүндө дагы элге сунуш кылышат. Элдик музыка жөнөкөй жана элдин турмушундагы чындык менен байланыштуу.

I чейректе — өзбек классикалык музыка жана алардын жанр өзгөчөлүктөрү жөнүндө түшүнүк берилген; II чейректе — азыркы замандагы музыка критерийлери, айрыкча, өзбек эстрада музыкасына көбүрөөк көңүл бөлүнгөн; III чейректе — араб, түрк, азербайжан, иран, кытай, уйгур, япон, инд, казак, кыргыз, тажик сыяктуу Чыгыш элдеринин музыкасы менен жакындан таанышасыңар; IV чейректе болсо Дүйнө классикалык музыкасына чоң салым кошкон В.Моцарт, Л.Бетховен, Ф.Шопен, М.Глинка сыяктуу Европа композиторлорунун классикалык музыка чыгармачылыгы менен таанышасыңар.

Классикалык музыка элдердин улуттук каада-салттары менен сугарылган руханий байлыгы болуп, аларды үйрөнүү жана өнүктүрүү ар бир инсандын жетилиши үчүн зарыл.

Автор

ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК ГИМНИ

Сөзү *А.Ариповдуку*

Музыкасы М.(Мутаваккил) Бурхановдуку

Салтанаттуу

Салтанаттуу *f*

1. Ser- qu- yosh, hur o'l- kam, el-

ff

ga baxt, na- jot, Sen o'- zing do'st-lar- ga yo'l-dosh, meh-ri-

p

bon! Meh-ri- bon! Yash-na- gay to a- bad il-

f *mf*

mu fan, i- jod, Shuh-ra-ting por- la- sin to- ki bor ja-

f *ff* *p*

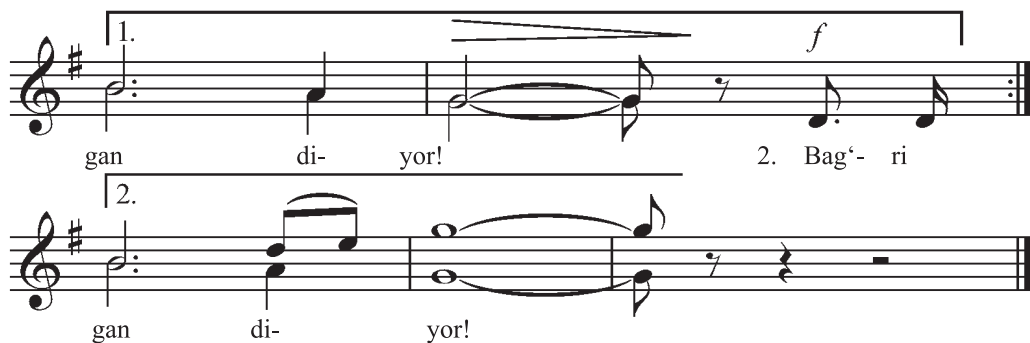
hon! Ol- tin bu vo- diy- lar - jon O'z- be- kis-

ff *f*

ton, Aj-dod- lar mar-do- na ru- f hi sen-ga yor! U- lug'

ff *mf*

xalq qud-ra-ti jo'sh ur-gan za-mon, O- lam- ni mah- li- yo ay- la-

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay to abad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

N a q a r o t:

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlo'l mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

N a q a r o t:

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

I ЧЕЙРЕК

КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКА ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК

1-тема: ӨЗБЕК КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

«Өзбек классикалык музыкасы» — чебер музыкант, солист (жеке аткаруучу) жана обончулардын чыгармачылыгынын эң сейрек чыгармалары болгон макамдар, ири көлөмдөгү татаал күү жана ашулаларды (ырларды) өз ичине алат. Практикада ал «Өзбек классикалык музыкасы» же «кесиптик (профессионалдык) музыка», деп да жүргүзүлөт. Демек, классикалык музыка элдик чыгармачылыктын профессионалдык багытына мүнөздүү болгон эң жакын музыкалык үлгүлөр. Ушул багытка мүнөздүү болгон чыгармалар таланттуу обончулар тарабынан жаратылган жана жогорку даражага ээ болгон ырчы жана музыканттар тарабынан аткарылып келинген. Алардын мазмуну татаал жана терең. Ошол себептүү аларды аткаруу үчүн чоң чеберчилик, тажрыйба жана музыкалык сабат керек болот. Өзбек классикалык музыка илгертеден жаштарга устаттар тарабынан үйрөтүп келинген. Муну, адатта устат-шакирттик салты деп жүргүзүлөт жана ад азыркыга чейин улантылып келүүдө.

Өзбек классикалык музыкасы ири көлөмдөгү күү жана ашуладан (ырлар) түзүлгөн. Алар мазмун жана форма жагынан түрдүү-түстүү. Биздин аймагыбыз диалекти боюнча 4 чоң өрөөнгө бөлүнөрү белгилүү. Булар: Бухара — Самарканд, Хarezм, Сурхандарыя — Кашкадарыя жана Фергана — Ташкент өрөөндөрү. Диалектика тилде гана эмес, музыкалык обондордо да өз көрүнүшүн табат.

Өзбек классикалык музыка чыгармаларынан үзүндүлөр уккула.

“Ўзбекистан Республикасынын Мамлекеттик гимни”
Сөзү А.Ариповдуку Музыкасы М.(Мутаваккил)
Бурхановдуку

2/4 өлчөмүндө ритмдик түзүлүштөрүн ырдагыла.

- ?! 1. Ўзбек классикалык музыкасы жөнүндө айтып бергиле.
•• 2. Кандай музыкалык үлгүлөр өзбек классикалык музыкасы делет?
3. Ўзбек классикалык музыкасы кимдер тарабынан жаратылат жана аткарылат?
4. Ўзбекстандагы кайсы өрөөндөрдү билесинер, алардын классикалык музыкага таасири кандай?
5. Ўзбек классикалык музыкасын аткаруу үчүн кандай тажрыйбаларга ээ болуу керек?

2-тема. КЛАССИКАЛЫК КҮҮЛӨР

Классикалык музыканын курамы эки түрдүү формага ээ болот. Алардан бири аспаптык музыка болсо, экинчиси ыр жолу. Аспаптык музыканын курамы эң жөнөкөй элдик күүлөрдөн тартып, татаал макам үлгүлөрүнө чейин болгон чыгармаларды өз ичине алат. Булардын арасында макам аспаптык жолдору менен бирге өтө көп салттык классикалык чыгармалар да бар. Классикалык күүлөрдү өзбек обончулары түрдүү доорлордо жаратышкан.

Классикалык күүлөр илгертеден өзбек элдик аспаптары — танбур, дутар, гижжак, най, чанг жана сурнай сыяктуу музыкалык аспаптарда аткарылып келинген. Эң кеңири таркалган аспаптарыбыздан дагы бири дойра. Иш жүзүндө көпчүлүк классикалык күүлөр жеке аспаптарда жана коштоочулукта аткарылып келинүүдө. Биз сүйүп угуучу классикалык чыгармалар абдан көп. Аларга

«Xojiniyoz I-II», «Cho‘li Iroq», «Mirzadavlat», «Munojot», «Savti Munojot», «Ufori Munojot», «Ilg‘or», «Rohat», «Rajabiy», «Sharof I-II», «Aliqambar», «Qo‘shchinor», «Navro‘zi Ajam» сыяктуу күүлөрдү мисал кылуу мүмкүн. Булардан балдарга да ылайыгы «Dilxiroj», «Jonon», «Lazgi» сыяктуу күүлөр.

Орточо

JONON

Азыркы замандагы аспаптык ансамбль тобу

Классикалык аспаптык күүлөрү руханий азык катарында адамдардын бардыгына жагат.

Элибиздин арасында классикалык аспаптык күүлөрдү жараткан жана аткарган көптөгөн белгилүү адамдар жетишип чыккан. Алардан: Уста Алим Камиров, Юнус Ражабий, Токтосун Жалилов,

Саиджан Калонов, Ганижан Ташматов, Фахриддин Садыков, Мухаммаджан Мирзаев, Тургун Алиматов, Ахмад Адылов, Абдухашим Исмаилов, Улмас Расулов, Кахрамон Дадаев жана башкалар.

«Cho'li Iroq», «Qo'shtor», «Rohat», «Jonon» күүсүн уккула.

● “Cho'li Iroq”, “Qo'shtor”, “Rohat”, “Jonon” күүсүн уккула.

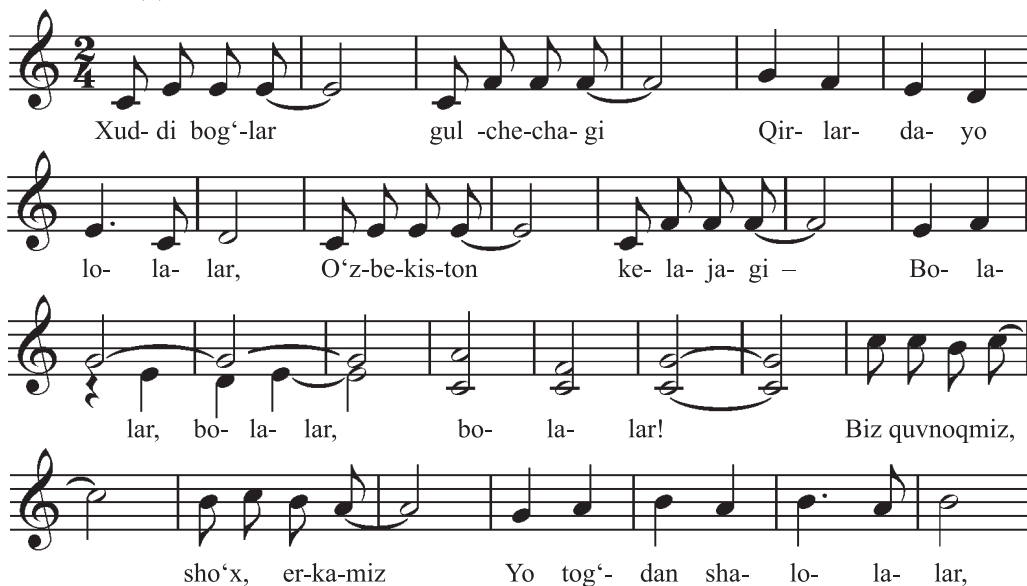
Төмөндөгү күүнү нотага карап ырдагыла.

BOLALAR

Сөзү Жуманиёз Жаббаровдуку Музыкасы Хабибулла Рахимовдуку

Ылдам

Xuddi bog‘lar gul-chechagi,
Qirlarda yo lolalar,
O‘zbekiston kelajagi –
Bolalar, bolalar, bolalar!

Sevinch bo‘lib yog‘dik dilga,
Misli shabnam jalalar,
Biz iftixor, quvonch elga,
Bolalar, bolalar, bolalar!

Biz quvnoqmiz, sho‘x, erkamiz
Yo tog‘dan shalolalar,
Vatanga porloq ertamiz,
Bolalar, bolalar, bolalar!

Boshingizdan quyosh sochdi,
Mangu zarrin tolalar,
Iqbol bizga bag‘rin ochdi,
Bolalar, bolalar, bolalar!

- ?! 1. Классикалык күүлөр дегенде кандай чыгармаларды түшүнөсүнөр?
2. Классикалык күүлөр кайсы аспаптык инструменттерде аткарылат?
3. Силер кандай классикалык күүлөрдүн атын билесинер?
4. Балдарга ылайык кандай классикалык күүлөр бар?
5. «Жонон» күүсүн эстеп, ырдап бергиле.

3-тема. КЛАССИКАЛЫК АШУЛА (ЫР)

Ашула — бул ырга караганда өнүккөн, форма жагынан чонураак болгон авждуу (кульминациялык чоку) чыгарма. Ашуланын тексттери да негизинен казал жанрына көбүрөөк таандык болот. Мындай өзгөчөлүктөргө ээ болгон чыгармалар, адатта, «классикалык ашула» же «эл ашуласы» деп жүргүзүлөт. Классикалык ашулалар да элдин арасынан чыккан чебер музыкант, ырчы жана обончулар тарабынан жаратылган. Классикалык ашулалар өзүнүн чон көлөмдүүлүгү, кендиги, терең мазмунга ээлиги менен ажыралып турат. Алардын түрлөрү, формалары абдан көп.

Классикалык ашулалар эл арасында кеңири таралган. Аларга «Ushshoq», «Feruz», «Bayot», «Suvora», «Chorgoh»ларды киргизүүгө болот. Элибизге жаккан ыр тез эле таркалат жана анын үлгүсү да көбөйөт. Өзгөчө «Ushshoq»тын бир канча түрү бар. «Samarqand Ushshog'i», «Qo'qon Ushshog'i», «Toshkent Ushshog'i», «Sodirxan Ushshog'i» жана башкалар. Мындан тышкары «Guluzorim», «Dilxiroj», «Ey sabo», «Ko'cha bog'i I-II», «Abdurahmonbegi», «Aylagach», «Fig'on», «Sensan sevarim», «Munojot», «Tanovar» сыяктуу ашулалар болсо эл арасында белгилүү болуп кеткен.

GULUZORIM

М.М. ♩ = 112

Музыкасы Хажы Абдулазиз Абдурашуловдуку

Do'st-la-rim (ay), bir no-za-nin (o)
ish-qi bu hol et-mish me-ni,
zul-f(i) sav- - - do-si (ya) a-lif

Классикалык ашула аткаруучусу. Эл хафиз Махмуджан Тажибаев

Классикалык ашулалар классикалык адабияттын көрүнүктүү өкүлдөрү Жамий, Наваий, Фузулий, Бабур, Машраб, Харезмий, Огахий, Надира, Мукимий, Фуркат, Чархий сыяктуу акындардын лирикалык багытта жаратылган казал жана ырларына арналган.

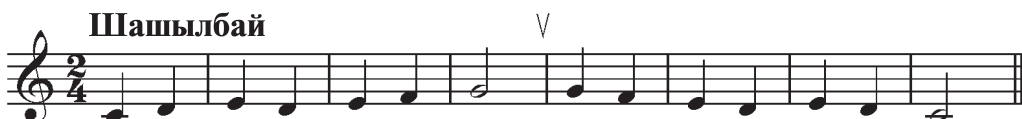
Классикалык ашулалар жеке же коштоочулукта аткарылат. Ырчылар болсо, музыканттар ансамблинин коштоосунда же өздөрүнүн аспаптарынын коштоосунда да ашула (ыр) ырдашат. Классикалык ашуланы аткарууда көбүрөөк танбур, дутар, гижжак, дойра аспаптарынан

пайдаланышат.

Классикалык ашула аткаруучуларды биз «хафиз» деп атайбыз. Биз устат ырчылардан Халима Насырова, Саадат Кабулова, Арифхан Хатамов, Ачылхан Атаханов, Хасан Ражабий, Улмас Саиджанов, Муножат Юлчиева, Махмуджан Тажибаев, Машраб Эрматовдорду урмат менен тилге алабыз.

☉ “*Ushshoq*”, “*Soqiynomai Savti Kalon*” va “*Guluzorim*” (Хажы Абдулазиз Абдурасулов) чыгармаларынан бирин уккула.

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, ноталарын анык, так жана таза үн менен ырдагыла:

- ?!1. Ашула — қандай жанр?
 ?2. Классикалык ашулалардан қайсыларды билесинер?
 3. Классикалык ашула қандай акындардын сөздөрү менен ырдалат жана алардан кимдерди билесинер?
 4. Классикалык ашула аткаруучулары жөнүндө айтып бергиле.

4-тема. ШАШМАКАМ — ӨЗБЕК КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫНЫН НЕГИЗИ

Шашмакам — өзбек жана тажик элдеринин классикалык музыкасы эсептелинет. Шашмакам Бухарада XVIII кылымга келип толук калыптанган. Анын курамында 250 дөн ашык ири көлөмдөгү күү жана ырлар бар. Шашмакам — алты макам дегени. Алар «Buzruk», «Rost», «Navo», «Dugoh», «Segoh» жана «Iroq» деп аталат.

Шашмакамды атайын билимге ээ болгон музыкант жана ырчылар аткарышат. Аларды биз «макамчылар» деп атайбыз. Илгертеден Шашмакамды аткаруучу атайын ансамблдер иш аракет көрсөтүп келген. Мындай ансамблдерге Ташкентте «Көркөм жамаалар дирекциясы» курамында иш-аракет алып барып жаткан Юнус Ражабий атындагы «макамчылар» ансамбли, Бухара, Херезм, Самарканд, Андижан жана Фергана облустарындагы макамчылар ансамблдери мисал боло алат.

TASNIFI BUZRUK

Бузрук макамынан

● Шашмакам курамындагы чыгармалардан уккула (мисалы: “Buzruk” макамынан «Tasnifi Buzruk» ж.б.)

Юнус Ражабий атындагы макамчылар ансамбли.
Көркөм жетекчиси Абдухашим Исмаилов

Берилган күүнү түрдүү ритмдик формалардан пайдаланган абалда ырдагыла.

- ?! 1. Шашмакам деген эмне?
2. Шашмакамдын курамдык бөлүктөрүн билесинерби?
3. Шашмакам каерде жана качан калыптанган?
4. Макам ансамблдери жөнүндө айтып бергиле.
5. «Таснифи Бузруктан» үлгү ырдап бергиле.

5-тема. ФЕРГАНА–ТАШКЕНТ ӨРӨӨНҮНҮН КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ. КАТТА АШУЛА

Өзбекстанда ар бир өрөөндүн өзүнө мүнөздүү музыкалык салттары бар. Фергана–Ташкент өрөөнүнүн классикалык музыкасы ушул жерде жашоочу элдердин жашоо түрү, тиричилиги жана этникалык турмушунун негизинде пайда болгон. Ушул өрөөндүн классикалык музыкасына макам жолдорунда жаратылган чыгармалар

кирет. Булар: «Bayot I-V», «Gulyor-Shahnoz I-V», «Dugoh xusayniy I-VII», «Chorgoh I-V». Ошону менен бирге, өрөөнгө мүнөздүү болгон аспап түркүмдөрү, сурнай жолдору жана айрыкча катта ашула (чоң ыр) жанры өзүнчө көңүл бурууга ылайыктуу.

DUGOH XUSAYNIY TARONASI

М.М. ♩ = 92 Элдик музыка

Kel-sang a-gar kul-bam a-ro bosh us- ti-
na, bosh us- ti- na...

Фергана—Ташкент классикалык музыка үлгүлөрүнүн арасында Шашмакамга караганда жөнөкөйүрөөк болуп, элдик ашула, катта ашула (чоң ыр) жана ыр жанрларынын таасиринде жаратылган абдан көп чыгармалар бар.

Бул өрөөндүн классикалык музыкасына көп обондуулук жана ошону менен бирге эркиндик мүнөздүү. Ошол себептен ушул өрөөндөн аткаруучулук жолдоруна ээ болгон музыкант жана ырчылар көп чыккан. Булардан, Маматбаба Саттаров, Журахан Султанов, Мамыржан Узаков, Ганижан Ташматов, Фахриддин Садыков сыяктуу устат искусство чеберлерин тилге алышыбыз мүмкүн.

Катта ашула (чоң ыр) — Фергана өрөөнүнүн жергиликтүү стилине мүнөздүү болгон вокалдык жанрлардын бири. Эл арасында патнисаки ашула (ыр) деп да айтылат. Чоң ыр, адатта, аспаптарсыз эки-үч аткаруучулар тарабынан да аткарылат. Чоң ырдын күү түзүлүшү жана аткарылышы татаал формада болгондугу үчүн тажрыйбалуу чебер ырчылар аткарышат. Ошол себептүү, аларды элибиз чоң ырчылар деп аташат.

Чоң ырды аткаруу үчүн, ырчы чоң диапазонго, күчтүү, кооз үнгө ээ болушу керек. Аткаруучулук сырларын устаттарынан үйрөнүшү талап кылынат. Анткени чоң ыр кең көлөмдүү обон, усул жагынан эркиндиги Фергана өрөөнүнө гана мүнөздүүлүгү менен ажыралып турат. Аткарып жатканда чоң ырчылар кезектешип, акыркысын биргеликте, чогуу аткарышат. Чоң ырчылар колдоруна тарелка кармап алышат. Бул ырдаганга ыңгайлуу болушу үчүн кызмат кылат. Хамракул Кары, Маматбаба Саттаров, Журахон Султанов, Мамыржан Узаков, Адылжан Юсупов сыяктуулар белгилүү чоң ырчылардан болушат.

 Берилген күүнүн наамын аныктап, нотага карап ырда-
гыла жана уланткыла.

1. Фергана-Ташкент өрөөнү кандай классикалык музыкага ээ? Аггарын санап өткүлө.
2. Өрөөндүн устат искусство чеберлеринен жана чоң ырдын аткаруучуларынан кимдерди билесинер?
3. «Dugoh Xusayniy taronasi» чыгармасынан үлгү ырдап бергиле.
4. Катта ашула (чоң ыр) кандай жанр жана Республикабыздын кайсы өрөөнүнө мүнөздүү?
5. Чоң ыр жанрынын өзгөчөлүктөрүн айтып бергиле.

6-тема. ХАРЕЗМ ӨРӨӨНҮНҮН КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

Харезм эн байыркы маданиятка ээ болгон, өзүнүн маданияты жана искусствосу менен Орто Азия маданиятынын өнүгүшүнө чоң салым кошуп келген аймактардан бири.

Харезм классикалык музыкасы жанрларга бай. Анткени
макам, макам жолдорунда жаратылган классикалык күү

жана ыр (ашулалары) өзүнө мүнөздүү дастан аткаруучулук өнөрүнө ээ. Харе́зм макамдары «Rost», «Buzruk», «Navo», «Dugoh», «Segoh», «Iroq» жана «Panjgoh» (толук болбогон бөлүктөрдөн) турат. Жалпысынан, алар «Алты жарым макам» деп айтылат.

Харе́зм макамдарынан тышкары, бул өрөөнгө мүнөздүү болгон «Suvora», «Naqsh», «Faryod» сыяктуу классикалык күү жана ырлар да бар. Булар өзгөчө Харе́зм классикалык музыкасынын үлгүлөрү. Алардын аткаруучулук стилдеринде өзүнө мүнөздүүлүк бар. Алардын аспаптык жана ыр (ашула) аткаруучулугунда анык сезилет. XIX кылымда болсо Харе́зм макамдары «Харе́зм танбур сызыгы» негизинде нотага алынган.

Харе́зм өрөөнүнүн ырчы жана музыканттар ансамбли

Харе́зм классикалык музыкасынын дагы бир түрү — бул дастан аткаруучулугу. Анткени, бул аймакта дастандар да ашула усулунда аткарылат. Дастан аткаруучулар элдин арасында «бакшы» наамы менен айтылат (мисалы, Балабакшы).

Харе́зм аймагынын классикалык музыка аткаруучулугуна мүнөздүү аспаптар төмөнкүлөр: тор, гижжак, кошнай, танбур, дутар, сурнай жана дойра.

Харезм классикалык музыкасынын устаттары Мадрахим Шеразий, Хажыхан Балтаев, Камилжан Атаниязовдор.

● “Suvora” жана “Feruz I” чыгармаларын уккула.

ALIQAMBAR

Харезм дастанчылык өнөрүнүн аткаруучулук жолдору.

Харезм өрөөнү дастанчылык өнөрү, эл арасында кеңири таркалган жанр эсептелет. Өрөөнгө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ болгон ушул жанр өзүнө мүнөздүү аткаруучулук салттары менен башка өрөөндөрдөн ажыралып турат. Харезм дастан аткаруучулугунун өзүнө мүнөздүү аткаруучулук салттарында ачык үн менен ырдалат. Адат боюнча прозалык текст аңгеме түрүндө

окулат. Мында бакшы угуучуларды өзүнө тартуу менен бирге чындыкты түшүндүрүп өтөт, кийин дастандын текстин ыр кылып ырдайт. Харе́зм өрөөнүндө илгертеден дастандарды дутар аспабынын жардамында аткарып келишкен. Кийинки учурларда дастан аткаруучулугу абдан өнүгүп кетти. Анын аткаруучулук жолдору да көбөйдү. Натыйжада аткаруучу бакшылар практикада, тор аспабы жана музыканттар ансамблинин коштоосунда аткаруу кеңири жайылды. Харе́зм өрөөнүндө дастан аткаруучулугунда белгилүү бакшылар көп. Алардын арасында Балабакшы наамы менен эл арасында белгилүү болгон өнөрчү — Курбанназар Абдуллаев.

?!

1. Харе́зм өрөөнүнүн маданияты жөнүндө эмнени билесинер?
2. Харе́зм классикалык музыкасы үлгүлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн айтып бергиле.
3. Кайсы Харе́зм макамдарын билесинер?
4. Харе́зм дастанчылык искусствосун айтып бергиле.
5. «Аликамбар» күүсүнөн үлгү ырдап бергиле.

7-тема. СУРХАНДАРЫЯ–КАШКАДАРЫЯ КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

Сурхандарыя жана Кашкадарыя аймагы өзүнүн жергиликтүү үрп-адаттары жана каада-салттары менен өзүнчө ажыралып турат. Алардын классикалык музыкасы дастанчылык менен байланыштуу. Дастан аткаруучулук салттарында болсо адабий-прозалык жана музыкалык өзгөчөлүктөр топтолгон.

Дастан аткаруучулугунун өзүнө мүнөздүүлүгү — алардын добушту иштетишинде (тамакта ырдайт) жана домбра аспабында коштоочу болушунда. Ошол себептүү бул аймак көбүрөөк дастанчылык искусствосу (өнөрү)

менен белгилүү. Дастан аткаруучулары элдин арасында дастанчы, бакшы, акын деп аталат. Дастандардын ыр кылып ырдалуучу бөлүгү болсо «наама» делет.

Бул аймакта эң көп таркалган дастандардан «Алпамыш», «Сахыбкыран», «Авазхан», «Искандарнаама», «Гуругли», «Ашык Гариб жана Шахсанам» жана башкалар. Алар тырыхый, баатырдык жана лирикалык дастандар болуп эсептелинет.

TAMOSHOSINI

“Oshiq G’arib va Shohsanam” дастанынан

M.M. ♩ = 60

Kel, G’a-ri-bim,

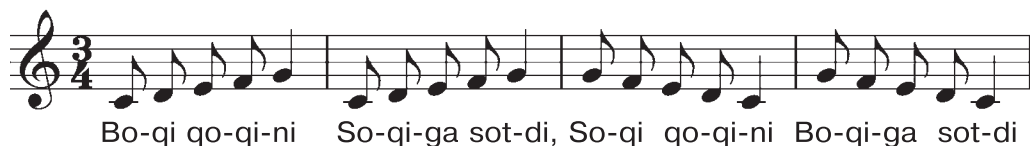
gasht e-tay-lik bu bog’-da (yo), Bul-bul ko’r-sin

gul-ning ta-mo-sho- si-ni...

«Алпамыш» дастанынан үзүндүлөр уккула.

MUNAJJIM BOBOM

Сөзү Пулат Момундуку

Музыкасы Надым Нархожаевдики

Ылдамыраак

Os-mon-lar-da nur ko'zlarin-giz, Cha-raq-lay-di
yul-duz-la-rin-giz. Os-mon-lar-da nur ko'z-la-rin-giz,
Cha-raq-lay-di yul-duz-la-rin-giz. A- mir Te-mur ru-
hi bo'-lib yor, Yash-na-moq-da bu o- zod di-yor.
Sa-mar- qand- da, Sa-mar- qand- da bor- day-siz mu-dom,
Ey mu-naj- jim, Ey mu-naj- jim, U-lug'- bek bobom,
U- lug'- bek bo- bom.

Osmonlarda nur ko‘zlaringiz,
Charaqlaydi yulduzlaringiz.
Amir Temur ruhi bo‘lib yor,
Yashnamoqda bu ozod diyor.

Fan ko‘ksida yashaysiz hamon,
Ardoqlagay jahon-u zamon.
O‘chmagaydir hech izlaringiz,
Biz yerdagi yulduzlaringiz.

К а й ы р м а :

Samarqandda bordaysiz mudom,
Ey munajjim, Ulug‘bek bobom.

К а й ы р м а :

Samarqandda bordaysiz mudom,
Ey munajjim, Ulug‘bek bobom.

Сурхандарыя — Кашкадарыя дастан аткаруучулук стилдери.
Сурхандарыя — Кашкадарыя дастан аткаруучулук стилдери өзүнө мүнөздүү. Ушул өрөөндүн дастан аткаруучуларын багыттарына карап элдин арасында жүзбашы (Шерабад), акын жана бакшы деп айтышат. Бул өрөөндүн аткаруучулук стили өзүнө мүнөздүү болуп, негизинен аткаруучулар тамагын кырып, ички добушта ырдашат. Адатта алар өздөрүнө жеке домбра аспабында коштоочу болушат. Элибиздин арасында ушул өрөөн дастан аткаруучулугу боюнча «Алпамыш», «Гөруулу», «Кунтугмиш» сыяктуу дастандарды ырдап даңкы чыккан бакшылар көп. Шоберди бакшы, Абдуназар Поёнов сыяктуу дастан аткаруучулар ушулардын катарынан. Сурхандарыя—Кашкадарыя дастанчылык аткаруу практикасында домбра аспабында күүлөрдү аткаруу да салтка айланган. Аларды адатта чабан күү, домбра күү же бакшы күү деп айтышат.

1. Сурхандарыя жана Кашкадарыя классикалык музыка жанрларынын өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтып бергиле.
2. Кандай дастандарды билесинер?
3. Акын-бакшылардын аттарын айтып бергиле.

8-тема. КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАНЫН МАДАНИЯТЫБЫЗДАГЫ ОРДУ

Музыка маданияты элдердин арасындагы жакындыкты, достукту бекемдөөчү фактор. Руханияты улуу болгон элдин келечеги да улуу. Руханияты бай болгон элибиз-

дин классикалык музыка мурасы чексиз жана бай экендигине өткөн сабактарда күбө болунду. Классикалык музыка элибиздин устат музыкант, ырчы жана обончулары тарабынан жаратылган руханий азык. Алардын татаалдыгы, кең көлөмдүүлүгү, деңгээли жана салабаттуулугу болсо улуулуктун жышаанасы.

Ошол себептүү, ар бир доордун чыгармачылары өз элинин өтмүшүнө таянса, классикалык музыкасын ардактаса, каада-салттарын улантса, келечек үчүн татыктуу иш кылган болот. Ар кандай заман талабындагы чыгармачылык өтмүштүн каада-салттары менен сугарылса, ал чыгармачылыктын үлгүсү улуттун сыймыгына айланат.

Өзбекстан эл артисткасы
Замира Суюнова

● *Элдик дастандардан үзүндүлөр уккула.*

КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКА — белгилүү форма негизинде жаратылган музыкалык чыгармаларга айтылат. Өзбек эл классикалык музыка жанрларына макамдар, макам жолунда жаратылган ырлар жана күүлөр, чоң ыр жана суваралар кирет. Классикалык музыканы илгери жашап чыгармачылык кылган обончулар, музыкант жана ырчылар жаратышкан. Классикалык музыка жанрларынын ар бири өзүнүн формасына ээ.

Классикалык музыкада өтмүштө жашап өткөн адабиятыбыздын классиктери Абдурахман Жамий, Алишер Наваий, Бабур, Огахий, Хафиз казалдарынан пайдаланылган.

Классикалык музыкабыз — макамдар өтө чоң диапазонго ээ. Ошондуктан аларды аткаруу үчүн ырчыда өтө кең жана тарбияланган үн болушу керек. Классикалык музыка үлгүлөрүн жакшылап үйрөнүп алышы керек болот.

Устатынан аткаруучулук жолдору жана чеберчилигин үйрөнүш керек. Макамдарды аткарууда улуттук салттар жана аткаруучулук стилдери маанилүү мааниге ээ болот.

Илгери макамдар оозеки салтта устат-шакирт болуп үйрөнүлүп, муундан муунга өтүп келген. Азыркы доорго келип классикалык музыка Республикабыздын билим берүү системасынын бардык баскычтарында үйрөтүлөт. Балдардын музыка мектептери, академиялык лицей жана коллеждер, жогорку окуу жайларында сабак катары өтүлөт.

- ?!1. Классикалык музыка жөнүндө эмнелерди билесинер?
- 2. Классикалык музыканын өмүрүбүздөгү орду жана мааниси кандай?
 - 3. Азыркы замандагы чыгармачылыкка классикалык музыка эмне берет?
 - 4. Силер классикалык музыканы кандай элестетесинер?
 - 5. Классикалык музыканын маданиятыбызга тийгизген таасирин кандай мүнөздөйсүңөр?

КОНТРОЛДУК ИШ

1. **Классикалык музыка деген эмне?**
А) Ири формадагы татаал күү жана ыр; Б) 4 бөлүктүү музыкалык жанр; В) Саптуу чыгарма.
2. **Классикалык музыка дагы кандай наам менен айтылат?**
А) «Фольклор» музыкасы; Б) «Кесиптик» музыка;
С) «Азыркы замандагы» музыка.
3. **Классикалык музыка кайсы аспаптарда аткарылат?**
А) Скрипка, виолончель, фортепиано; Б) Дойра, барабан, литавра; В) Танбур, дутар, гижжак, най.
4. **Классикалык ашула (ыр) кандай болот?**
А) 4 саптан турат; Б) Ири симфониялык чыгарма;
В) Чоң авждуу (кульминациялык чоку) чыгарма.
5. **Классикалык ашула аткаруучуларды биз кандай атайбыз?**
А) Бакшы; Б) Хафиз; В) Акын деп атайбыз.
6. **Шашмакам качан жана каерда толук калыптанган?**
А) XVIII кылымда Бухарада; Б) XVI кылымда Самаркандда; В) XVIII кылымда Ташкентте.

7. Шашмакам қандай маанини билдирет?

А) Классикалык ыр; Б) Алты макам; С) Алты күү.

8. «Патнисаки» ашула деп қандай ыр айтылат?

А) Чоң ыр; Б) Кайырмалуу ыр; В) Лирикалык ыр.

9. Сурхандарыя–Кашкадарыя салттуу аспаптары кайсылар?

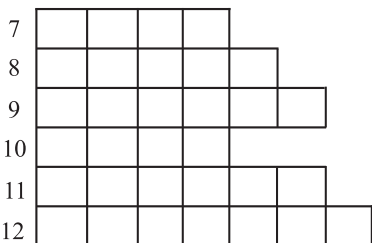
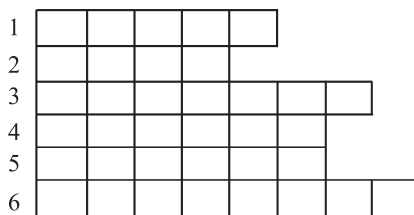
А) Танбур, дутар, сурнай; Б) Домбра, кобуз, сыбызгы, комуз, ооз комуз; В) Афган рубабы, чанг, гижжак.

10. Катта ашула (чоң ыр) кайсы өрөөндүн музыка стилинде учурайт.

А) Сурхандарыя–Кашкадарыя; Б) Фергана–Ташкент;

С) Бухара–Самарканд.

БАШКАТЫРМА

1. Өзбек классикалык музыканын эң жеткилен жанры.

2. Кеңири таркалган куунак жана 6/8 өлчөмү негизиндеги усулдун наамы.

3. Өзбек элдик күүсүнө композитор И.Икрамов тарабынан сөз коюлган белгилүү элдик ыр.

4. Классикалык музыка аткаруучулукта жетекчи аспап.

5. Өзбекстан Республикасы гимн сөзүнүн автору.

6. Өзбек классик акыны.

7. Өзбекстан Республикасынын музыкалык символу.

8. «Қаро кўзим...» сөздөрү менен башталуучу классикалык ашула.

9. Хarezмге мүнөздүү классикалык ашулалардын наамы.

10. Шашмакамдын 6-макамынын наамы.

11. Өзбек элдик аспаптык күү.

12. Өзбек элдик дастаны.

II ЧЕЙРЕК

АЗЫРКЫ ЗАМАНДАГЫ МУЗЫКА ЖАНА АНЫН НЕГИЗГИ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

1-тема. АЗЫРКЫ ЗАМАНДАГЫ ӨЗБЕК МУЗЫКАСЫ

Белгилүү композитор
жана дирижёр
Мухтар Ашрафий

Азыркы замандагы өзбек музыкасы дегенде, азыркы күндө аткарылып жаткан музыканын бардык түрлөрүн түшүнөбүз. Алар жанры боюнча түрдүү-түстүү болуп, жөнөкөй музыкалык үлгүлөрдөн тартып, татаал чыгармаларды да өз ичине алат. Демек, булар өзбек элдик фольклордук музыкасы, макамдар, салттык обончулук жана азыркы замандагы композитордук чыгармачылыгына тийиштүү музыкалык үлгүлөр. Азыркы замандагы өзбек музыкасынын арасында композитордук чыгармачылыгы абдан кеңири өрчүп, эл арасында кеңири таркалды. Башкача айтканда, дүйнөлүк музыка маданиятынан жай алган опера, балет, симфония, оратория, кантата, музыкалык драма, сюита, поэма жанрларында жеткилең чыгармалар жаратылды. Кыска доордо бир катар композиторлор элге таанылышты. Алардын арасында Мухтар Ашрафий, Талибжан Садыков, Сабыр Бабаев, Сулайман Юдаков, Мутал Бурханов, Рустам Абдуллаев, Мустафа Бафеев, Сайфи Жалил, Аваз Мансуров, ошондой эле, балет жанрынын чыгармачылдары — Алексей Козловский, Икрам Акбаров, Улугбек Мусаев, симфония жана концерт чыгармаларынын авторлору — Мирсадык Тажиев, Толкун Курбанов, Мирхалил Махмудов, Рашид Хамра-

ев, Георгий Мушель, Нуриддин Гиясов, өз чыгармалары менен ораториядан тартып эстрада жана балдар ырларында азыркы замандагы талаптарга ылайыктап калем шилтеген – Шермат Ёрматов, Надым Нархожаев, Алишер Расулов, Алишер Икрамов, Диларам Амануллаева, Мухаммад Атажановдорду санап өтүүгө болот.

«Азыркы замандагы музыка» түшүнүгү жалаң эле көп үндүү музыка жанрларына тийиштүү болуп калбастан, жаңы муунга ылайык жаңыча жолдор менен өнүгүп бара жаткан салттык обончулук чыгармачылыгына да тийиштүү экендигин көңүлгө алуу керек.

⊙ А. Мансуровдун “*Moziydan sado*” поэма-фантазиясын угуп, музыкалык фильмди көргүлө.

ЖИБЕК ЧАЧ

Сөзү, музыкасы Ж.Шералиевдики

Жайдары

Са- наа- луу кө- нүл а- чы- лып,
Зар- лант- кан кай- гы ба- сы- лып,
Жү- рөк- кө бал-кып бет жа- рык. Кы- зыл
туу (га-на) би- йик а- сы- лып. Айкалышып

жыр-гал-га, Ай-га ка-рай тал-пы-нып, Жарык берген жа-ңы жыл(а),
 Бар- бы э-сиң-де Жи- бек чач. Айт- чы э-ми,
 бар- бы э-сиң-де жи- бек чач.

Төмөндөгү күүгө 3/4 өлчөмүндө дирижёрлук кылып, ноталарын анык, так жана таза үн менен ырдагыла:

Орточо ылдам

- ?! 1. Азыркы замандагы музыка түрлөрү жөнүндө айтып бергиле.
2. Кандай жанр жана чыгармалар дүйнөнүн бардык жеринде бирдей кызыгуу менен кабыл алынат?
3. Азыркы замандагы рухта чыгармалар жазган кайсы композиторлорду билесинер?
4. Азыркы замандагы ырларды жаратып жаткан балдар композиторлорунан кимдерди билесинер?
5. «Жибек чач» ырынын автору ким жана ырдын мазмуну жөнүндө айтып бергиле, досторуңар менен биргеликте ырдагыла.

2-тема. АЗЫРКЫ ЗАМАНДАГЫ МУЗЫКА

Ар бир доор же заман өз өнүгүү даражасынын негизинде өз руханий дүйнөсүнө ээ болушу белгилүү. Коомдун керектөөсүнө мүнөздүү талабы, сезимине ылайык дүйнө караштары учурга шайкеш абалда калыптанат.

Көз карандысыздыгыбыз себептүү калыптанган жаңыча пикирлөө, мамилелер жана дүйнө караштар өзүбүзгө мүнөздүү болгон улуттук көз карандысыздык идеясына негиз салды. Бул болсо келечеги улуу мамлекеттин руханий жетилишинин жышааны.

Бүгүнкү күндүн негизги талаптары — ар бир тармакта өз алдынча болуу, улуттук насил-нарктарыбызды калыбына келтирүү жана дүйнө үлгүлөрү айналасында иш-аракет көрсөтүүдөн турат. Муну биз музыка искусствобуздун тез өнүккөнү жана массалык музыкалык түрлөрдүн элибиздин арасында кеңири таркалганында көрөбүз. Музыкабызда заман руху менен сугарылган бүткүл дүйнөлүк музыканын түрлөрү өнүгүүдө, азыркы замандагы музыкабыз түпкү абалын заманга ылайык сактап, жаңы дүйнөлүк жанрлар менен байып бара жатканын айтып өтүшүбүз керек.

Фестивалдан сюжет

● *Н.Нарзуллаевдин сөзү жана Р.Абдуллаевдин музыкасына жазылган «Мустақиллик лолаларимиз» ырын уккула.*

таза 1 кич 2 чоң 2 кич 3 чоң 3 таза 4

таза 5 кич 6 чоң 6 кич 7 чоң 7 таза 8

таза интервалдар 1, 4, 5, 8. сыпат интервалдар 2, 3, 6, 7.

- ?! 1. Азыркы замандагы музыка түрлөрү жөнүндө сүйлөп бергиле.
2. Силер уккан «Мустақиллик лолаларимиз» ырынын авторлору кимдер? Алардын дагы кандай чыгармаларын билесиңер?
3. «Жибек чач» ыры кандай ладда жазылган?
4. «Жибек чач» ырын жандуу, сөздөрүн анык кылып ырдагыла.

3-4-тема. ФОЛЬКЛОРДУК МУЗЫКА ЖАНА ДАСТАНЧЫЛЫК ИСКУССТВОСУ

Фольклордук музыка улуттук үрп-адаттарыбыз, мааракелерибиздин обондогу көрүнүшү десек болот. Бул үлгүлөр элибиздин күндөлүк турмушу, алектениши жана улуттук насил-нарктары менен тыгыз байланыштуу. Аларды асыроо жана келечек муунга толук бойдон жеткирүү максатында атайын фольклордук ансамблдерди түзүү жарыяланды (1978-жылда алгач Ташкент облусунун Бостондук районунда «Гулёр» фольклордук ансамбли түзүлгөн. Азыркы кезде болсо, бардык облустарда мындай ансамблдер түзүлүп, ишаракет көрсөтүп келүүдө).

Музыка мурасынын курамынан орун алган фольклор үлгүлөрүнүн арасында өзбек элинин үрп-адаттарына негизделген үрп-адат (ырым-жырым) ырлары өзгөчө маа-

ниге ээ. Адатта алар өз өзгөчөлүктөрү тегерегинде төмөндөгү түрлөргө бөлүнөт:

а) балдар фольклору: «Boycheschak», «Oq terakmi, ko'k terak», «Chamanda gul»;

б) эмгек менен байланыштуу ырлар: «Mayda-mayda», «Yozi», «Charxim»;

в) той-аземдери менен байланыштуу ырлар: «Yor-yor», «Kelín salom», «To'ylar muborak»;

г) диний ырлар: «Sadr», «Zikr», «Marsiya»;

д) сыйкырдуу ырлар жамгырды чакыруу максатында аткарылган: «Sust хотин» жана ай-күн тутулганда ырдала турган ырлар.

Ошону менен бирге алла (бешик ыры), лапар, терме, кўшиқ жанрларындагы музыкалык үлгүлөр да өзбек фольклордук музыкасынын негизги жанрларынан эсептелинет.

Өзбек дастанчылык искусствосу ири жанрлар катарына кирип, проза, поэзия жана музыкалык өзгөчөлүктөрүн өзүндө камтыган адабий-музыкалык композиция. Дастан аткаруучулары эл арасында дастанчы, бакшы, акын деп айтылат. Эл чыгармачылыгында баатырдык, эрдик, тарыхый жана лирикалык дастандар бар:

1) баатырдык дастандарына элдин арасынан чыккан жана баатырдыгы менен таанылган баатырлардын өмүрүнө негизделген «Алпамыш»;

2) эрдик дастанына «Юсуф жана Ахмад», «Алибек жана Болибек», «Сахыбкыран»;

3) тарыхый дастандарга «Искандарнама», «Шайбанихан», «Кунбатыр жана Айсулуу»;

4) лирика-романтикалык характердеги дастандарга: «Ашык Гариб жана Шахсанам», «Равшан жана Зулхумар», «Рустам», «Гөруулу», «Балагардон», «Ботокөз» мисал боло алат.

Дастандар жанрына бир катар өткөн доордун акындары кайрылышкан. Фирдавсийнин «Шахнама», Низамий

Балдар фольклордук ансамбли

Ганжавийнин «Хафт пайкар» түркүмү (7 дастандан турат), Алишер Наваийнин «Хамса» жана башкалар ушулар катарынан.

Өзбек музыка искусствосунда дастандын эки аткаруучулук усулу бар: Хarezм дастан аткаруучулугу жана Сурхандарыя-Кашкадарыя аткаруучулук усулдары. Хarezм дастан аткаруучулугунда дастандын белгилүү бир бөлүгү сөз менен туюнтулуп, белгилүү бир бөлүктөрү ыр көрүнүшүндө күүгө салып ырдалат. Аткаруу жараянында дастанчылар тор, гармошка, дутар, дойра, буламон аспаптарынан пайдаланат. Азыркы кезде Балабакшы аты менен белгилүү болгон Курбанназар Абдуллаевдин чыгармачылыгы жана аткаруу усулу кеңири белгилүү болгон.

Сурхан аймагынын дастан аткаруучулугу байыркы усулга негизделген болуп, домбранын коштоосунда аткарылат. Ушул аймактын негизги музыкалык жанрларынан эсептелген дастандар азыркы кезде бир катар атка-

руу жолдоруна ээ. Элибиздин атактуу дастанчыларынан Эргаш Жуманбулбул уулу, Пулкан акын, Ислам акын, Абдулла Нуралиев жана башкалар берекелүү чыгармачылык кылышкан.

● Фольклор ансамблинин аткаруусунда күү уккула.

КАНТЫҢ БАР

Элдик ыр

Жай, созулукчу

Дил-бар (ай), кө- нү- лүм ы- рас сен де- ди.

Нуримова Лазокат Мирсалим кызы Республикабызда биринчилердин катарында фольклордук-этнографиялык ансамблин түзгөн. Элдик ялла жана лапарлардын чебер аткаруучусу, уюштургуч жетекчи жана устат. 1923-жылы Бостондук районунун Газалкент шаарында туулган. 200 дөн ашык ыр жана термелерди аткарган жана ансамблине үйрөткөн.

Фольклордук музыка. Ўзбек фольклордук музыкасы өзүнүн аткаруучулук өзгөчөлүктөрүнүн негизинде эки топко бөлүнөт: Чындык менен байланыштуу, башкача айтканда белгилүү бир убакта аткарыла турган ырлар; Кырдаалга жараша жана эркин абалда аткарыла турган ырлар.

Биринчи топко: Маараке — «Yor-yor», «Kelin salom» (той), «Yig'i», «Sadr» (диний), «Mayda», «Yozi» (эмгек), «Ho'sh-ho'sh», «Chiroy-chiroy» (чарбачылык), «Alla» жана башкалар.

Экинчи топко: эркин абалда аткарыла турган чыгармалар. Бул үлгүлөр адатта кушик, терме, ялла, лапар жана ашула жанрлары негизинде жаратылып келинет. Алар фольклордук музыканын негизги жанрлары болуп эсептелет.

?!

1. Фольклордук музыка жөнүндө эмнелерди билесинер?
2. Өзбек дастанчылык искусствосу жана аткаруучулук усулдары жөнүндө айтып бергиле.
3. «Кантың бар» ыры кандай ыр?

5-тема. ЭСТРАДА МУЗЫКАСЫ. Б.ЗАКИРОВ ЖАНА «ЯЛЛА» ТОБУ

Эстрада сөзү латын тилинде «көтөрүңкүлүк» деген мааниси билдирет. XX кылымдын 60-жылдарында эстрада сөзү музыкага кирип келди жана тамаша искусствосунун чакан формасы сыпатында колдонула башталды. Эстрада музыкасы эстрада искусствосунун жетекчи бир бөлүгүн түзөт. Эстрада — бул жеңил турмуштук характерге мүнөздүү, массалык музыка болуп, анын түзүлүш тамырлары батыш элдеринин театр-тамаша түрлөрүнөн башталат. Бул Батышта жалпыга белгилүү болгон мюзикхолл маданияттарынын өз ара таасиринде өнүктү. Акырындап жаз, Европа жана Чыгыш гармония жана ритмикасы, рок, поп сыяктуу музыкалар, багыттар эстраданы ээледі.

Өзбекстанда эстрада музыкасы XX кылымдын 50-жылдарында калыптана баштады. Ага Батыр Закиров негиз салды.

Ошондон кийин эстрада музыкасы тез жалпыга белгилүү болду жана өнүктү. «Ялла», «Пахтаой», «Наво», «Садо» сыяктуу эстрада топтору калыптанды.

Өзбекстан эл артисти
Гуломжон Якубов

Ўзбекистон эл артисткаси
Насиба Абдуллаева

Айрыкча 80—90-жылдардан баштап дүйнө үлгүлөрүнө мүнөздүү рок, реп топтору түзүлдү. Өзбек эстрадасы укмуштай гүлдөдү.

Эстрадалык музыка көз карандысыз жылдарда сапат жагынан анча өстү. Жаштар үчүн чоң мүмкүнчүлүктөр жаратылгандыгы чоң ийгиликтерге негиз болду. Насиба Абдуллаева, Күмүш Раззакова, Равшан Камилов, Азат Назарбеков, Гүлсанам Мамазайтова, Севара Назархан сыяктуулар ка-

лыптанды. Алардын чыгармачылыгы «Улуттук эстрада» деген музыкалык түшүнүккө ылайыктыгы менен жаштар арасында кенири таркалган. Өзбек улуттук эстрадасында элибизге мүнөздүү музыкалык, адабий, ахлак-адептүү улуттук салттар өтө маанилүү мааниге ээ болду.

Эстрада ырчысы
Батыр Закиров

БАТЫР ЗАКИРОВ — Өзбек эстрада музыкасынын негизчиси, өзбек улуттук эстрада искусство-сунун ири өкүлү, акын, сүрөтчү, драматург, режиссёр жана чебер аткаруучу Батыр Закиров Ташкентте устат искусство чебери Карим Закировдун үй-бүлөсүндө туулган. Ал өз кесибинин устасы болчу, дайыма өзбек улуттук эстрада искусствосунун өнүгүү жолунда изденүүлөр алып бар-

ды. Чыгармачылык эмгек жараянында орус, чет элдик, Чыгыш эстрада ырлары өзбек улуттук ырчылыгына шайкештирип, жаңы кейипти (облик) табууга жетишти. Б.Закиров Ташкент Мамлекеттик консерваториясында жана Ташкент Театр жана сүрөтчүлүк институтунда би-

лим алган. Анын жүзөгө ашырган чыгармачылык иштери кийинчелик өзбек эстрадасынын классикалык бир үлгүсү болуп калды.

Мисалы, «Arab tangosi», «Xabiba», «Qochgan qiz» жана башкалар. Б.Закиров бул ырлары менен Өзбекстанды бүтүн дүйнөгө таанытты. Айрыкча, «Ra'no», «Gazli», «Maftun bo'ldim» сыяктуу ырлары менен өзбек эстрада-сында өчпөс из калтырды.

Б.Закиров жаш таланттарды издөөдө, аларга жол көрсөтүүдө өз эмгегин аябады. Анын бул өзгөчөлүгү азыркы замандагы эстрадабыздын ар бир өкүлүнө өрнөк болуп кызмат кылууда.

«ЯЛЛА» ТОБУ — өзбек эстрада музыкасынын сыймыгы болгон «Ялла» тобу 1971-жылы түзүлгөн. Анын катышуучулары Ташкент театр жана сүрөтчүлүк институту жана консерваториянын студенттеринен, Б.Закировдун шакирттеринен болчу.

“Ялла” вокалдык-инструменталдык тобу

«Ялла» тобу өз учурунда ВИА (вокалдык-инструменталдык ансамбли) түрүндө иш-аракет көрсөтүп, Өзбекстанда алгачкы эстрада — рок топторунун катарынан орун алды. Ага бир нече жылдар бою Фарух Закиров жетекчилик кылып келүүдө. Ал «Ялланы» профессионалдык топтор даражасына көтөрдү. «Ялланын» аткаруусундагы «Uch quduq», «Choixona», «Mahbubam chiroyli», «Yallama yorim», «G'ayra-g'ayra», «Qilpillama» сыяктуу ырлары өзбек эстрада музыкасынын казынасынан орун алды. 1982-жылы «Ялла» IX бүткүл дүйнөлүк фестивалда 1-орунду ээлеп, бүткүл дүйнөгө даңкы таралды.

● И.Акбаровдун музыкасы, С.Акбаринин сөзүнө жазылган «Ra'no», «Араб тангосу» ырын, Батыр Закировдун аткаруусун-

да «Ялла» вокалдык — инструменталдык тобунун аткаруусунда «Shahrisabz», «Toshkentim», «Choixona» ырларын уккула.

Эстрада жанрларын айырмалоо.

Эстрада искусствосунун жанрлары жана түрлөрү көп. Негизги багыты экөө, башкача айтканда эстрада ырчылыгы жана аспаптык аткаруучулугу. Бирок элдин арасында кеңири жайылган стилдери төмөндөгүдөй рок, поп, реп, жаз сыяктуу аталат. Ар бир жанрдын өзүнүн формасы, өзгөчөлүгү жана аткаруу стили бар. Рок — татаал-оор жол; Поп — массалык жанр болуп, түрлөрү көп. Элдин арасында биз күндөлүк шартта угуучу эстрадалык күү жана ырларынын көпчүлүгү мына ушул жанрга тийиштүү. Калаберсе, бул жанр да бир нече жолдоруна ээ. Реп — жаштардын арасында кеңири таркалган, сөздү ритмикалык усулдар негизинде айтууга негизделген жанр.

1. Эстрада сөзүнүн маанисин билесинерби?
2. Ўзбекстанда эстрада музыкасы качан калыптана баштады?
3. Силер кандай эстрада топторун билесинер?
4. «Кантың бар» ырын жаттап алгыла.
5. «Ялла» тобу жөнүндө эмне билесинер?

6-тема. МУЗЫКА ИСКУССТВОСУНУН КОНКУРС ЖАНА ФЕСТИВАЛДАРЫ

Улуттук музыка искусствосун дагы да өнүктүрүү максатында Республика боюнча конкурстар жана бүткүл дүйнөлүк фестивалдарды өткөрүү, азыркы күндө салтка айланууда.

Өзгөчө, салттык ыр майрамдары «Yagonasan muqaddas — Vatan», «Barhayot an'analar» Республикалык конкурсу жыл сайын өткөзүлүүдө.

«Ona yurt ohanglari», Молдо Тойчу Ташмухаммедов, Домла Халим Ибадов, Хажы Абдулазиз Абдурасулов,

Жорохан Султанов, Мамыржан Узаков, Камилжан Ата-
ниязов, Юнус Ражабийнин чыгармачылыгына арналган
хафиздердин конкурсу жана конференциялар ушулар
катарынан.

Фольклордук ансамблдердин конкурстары, дастанчы
бакшылардын мелдешүүлөрү да салтка айланып барууда.

Классикалык музыкага арнап Самарканд шаарында
өткөзүлүүчү «Шарк тароналары» эл аралык фестивалы
улуттук музыкабыздын өнүгүшүндө өзүнчө орунду ээ-
лейт.

● *Фестиваль жана конкурс программаларынан фильмдерди көргүлө.
(Мисалы, «Шарк тароналары» фестивалы ж.б.).*

«Кантың бар». Элдик ыр.

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, ноталарын анык,
так жана таза үн менен ырдагыла:

- ?! 1. Азыркы замандагы чыгармалар жазган кайсы ком-
позиторлорду билесиңер?
2. Азыркы замандагы музыка искусствосу жана анын
өнүгүшү тууралуу айтып бергиле.
3. Азыркы замандагы өзбек музыкасы жөнүндө эмне
билесиңер?
4. Фольклордук музыкасына мүнөздүү негизги жактары
кайсылар?
5. Өзбек эстрада музыкасынын негиздөөчүсү ким жана
анын кандай ырларын билесиңер?
6. «Жибек чач», «Кантың бар» ырларын жаттап алгыла.
7. «Ялла» ансамбли жөнүндө айтып бергиле.

КОНТРОЛДУК ИШ

1. Азыркы замандагы өзбек музыкасы деген эмне?

А) Фольклордук музыка, яллалар; Б) Бакшылар чыгармачылыгы; С) Азыркы күндө аткарылып жаткан заман талабындагы музыка түрлөрү.

2. Фольклордук музыка дегенде эмне түшүнүлөт?

А) Обончулар тарабынан жаратылган чыгармачылык үлгүлөрү; Б) Чоң, классикалык ырлар; С) Чындык менен байланыштуу болгон элдик музыка.

3. Фольклордук музыкага кандай жанрдагы үлгүлөр кирет?

А) Аллалар, лапарлар, термелер, ырлар; Б) Эстрада багытындагы ыр-күүлөр; В) Катта ашула (чоң ыр) кўшик, яллалар.

4. Эстрада сөзүнүн мааниси кандай?

А) Театр; Б) Тахтасупа; С) Кўшик.

5. Өзбекстанда азыркы замандагы эстрада музыкасынын негиздөөчүсү ким?

А) Надым Нархожаев; Б) Батыр Закиров; В) Шермат Ёрматов.

6. «Ялла» тобу качан түзүлгөн?

А) 1971-жылда; Б) 1970-жылда; В) 1974-жылда.

7. «Ялла» тобу аткарган ырлар кайсы жоопто туура көрсөтүлгөн?

А) «Choyxona», «Majnuntol»; Б) «Ra'no», «Arab tangosi», «Maftun bo'ldim»; С) «O'zbekiston jannat», «Ra'no», «Shaxrisabz».

8. Төмөнкү фольклордук музыкадан кайсы бири эмгек менен байланыштуу?

А) «Charxim» Б) «Yor-yor», С) «Oq terakmi, ko'k terak»

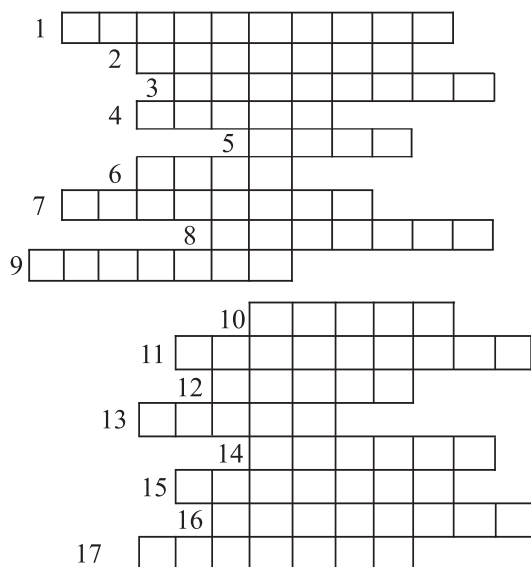
9. Балдар үчүн жаратылган кандай фольклордук ырларды билесиңер?

А) «Boychechak», «Chamanda gul», «Oq terakmi, ko'k terak»; Б) «Mayda-mayda», «Хо'sh-хо'sh», «Charxim»; С) «Yor-yor», «Kelin salom».

10. Эмгек менен байланыштуу ырлар кайсы катарда туура көрсөтүлгөн?

А) «Boychechak», «Chamanda gul»; Б) «Kelin salom»
 «To‘ylar muborak»; С) «Mayda-mayda», «Хо‘sh-хо‘sh»,
 «Charxim»

БАШКАТЫРМА

1. Азыркы замандагы музыка чыгармачылыгы.

2. Ўзбек композитору.

3. Ири музыкалык жанр.

4. Эки кылдуу ўзбек элдик аспабы.

5. Музыканын жазуу тили.

6. 1971-жылда иш-аракет баштаган ўзбек вокалдык ансамбли.

7. Элдер достугун даңктоочу жыйын.

8. Оркестрди башкаруучу адам.

9. Биринчи түзүлгөн балдар эстрада вокалдык ансамбли.

10. Ири сахналык чыгарма.

11. «Ялла» тобунун ыры.

12. Б. Закиров аткарган белгилүү эстрада ыры.

13. «Ялла» тобунун ыры.

14. Хarezм дастан аткаруучулугунда кеңири колдонулуучу аспап.

15. Элдик музыка чыгармасы кандай аталат.

16. Ўзбек музыка обончусу кандай аталат.

17. Жаштардын арасында кеңири таркалган азыркы замандагы музыкалык багыт.

III ЧЕЙРЕК

ЧЫГЫШ ЭЛДЕРИНИН КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

1-тема. ЧЫГЫШ ОБОНДОРУ

Чыгыш элдеринин классикалык музыкасы байыртадан бири-бири менен өз ара байланыштуу абалда өнүгүп келген. Өзгөчө, Чыгыш классикалык музыкасы «макам» жанры аркылуу үзгүлтүксүз байланышат. Орто жана Жакынкы Чыгыш элдеринин музыкасына мүнөздүү ладдар, усулдар, жана кооздоолордо абдан көп жалпылык бар.

Самарканд шаарында 1997-жылдан баштап, ар 2 жылда салттык түрдө өткөзүлүүчү «Шарк тароналари» Эл аралык музыка фестивалынын мааниси да Чыгыш классикалык музыка каражатында улуттар аралык руханий ынактыкты кайра калыбына келтирүү жана аларды азыркы замандагы мазмунга багыттоодон турат.

Бул фестиваль ЮНЕСКО жана музыка боюнча Эл аралык Кеңеш тарабынан бекитилген жана ага өзбек, тажик, түркмөн, кыргыз, казак, азербайжан, афган, иран, түрк, араб, кытай, япон жана башка улуттун өкүлдөрү өз өнөрлөрүн жана классикалык музыкаларын көрсөтүшөт.

● *Д.Амануллаеванын Усман Азимдин сөзүнө жазылган «Шарк таронаси» фестивалынын гимнин уккула жана ырдагыла.*

SHARQ TARONASI

(Фестиваль гимни)

Сөзү Усман Азимдики

Музыкасы Диларам Амануллаеваныкы

f

3

Dun-yo-ning ko'ng-li-ga sen ber-ding ha-yot. Ru-hing-dan, o- na-sharq,

ya-ral- di ba-yot. Kuy- la-moq shav-qi-da mo- hir o'-zing-san,

Ho-fiz o'-zing-dir-san, sho- ir o'-zing-san. Jo'r bo'l-gin in- son- ga

mu- si- qa – qa-not. Qo‘-shiq-dan ko‘n-gil-lar bo‘l- g‘u-si bun-yod.

Qo‘-shiq-da o‘r-tan- gan ti- lak-san, o Sharq! Jum- la- i ja-hon-ga yu-rak- san, o Sharq! Sa- lom, Sa- mar- qand –

Sharq dar-vo- za- si, Ta- ral ja- hon- ga –

Sharq ta- ro- na- si! Ta- ral ja- hon- ga –

Sharq ta- ro- na- si!

Dunyoning ko‘ngliga sen berding
hayot,
Ruhingdan, ona-Sharq, yaraldi
bayot.
Kuyamoq shavqida mohir
o‘zingsan,
Hofiz o‘zingdiansan, shoir
o‘zingsan.

К а й ы р м а :

Salom, Samarqand – Sharq darvozasi,
Taral jahonga – Sharq taronasi!

Jo‘r bo‘lg‘in insonga musiqa –
qanot,
Qo‘shiqdan ko‘ngillar
bo‘lg‘usi bunyod.
Qo‘shiqda o‘rtangan tilaksan,
o Sharq!
Jumlai jahonga yuraksan,
o Sharq!

К а й ы р м а

- 2-тема. ТҮРК ЖАНА АЗЕРБАЙЖАН
ЭЛДЕРИНИН КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ**

Азербайжан эли түркий элдер муунуна таандык болуп, өзүнүн узак өткөн дооруна жана улуттук насыл-нарктарга ээ. Азербайжан элинин коомдук турмушунун негизинде жанрларга бай болгон салттык маданий мурасы топтолгон. Алар, негизинен турмуштук шарт ырларынан турат.

Зурна

Дафф

Соз

Дарабука

Таснифтер азербайжан элинин музыкасы усулунда аткарылуучу көптөгөн тизимдеги ырлары болсо, мугамдар эркин аткарууга негизделген бадиха стилине мүнөздүү болгон ири классикалык жанры.

Азербайжан эли музыкалык аспаптарга да бай. Эл арасында тутек, тулуп-зурна, балабон, дудук, кемонча, соз, тор, дафф, габал, нагара, бала-нагара же думбул сыяктуу улуттук музыкалык аспаптар кеңири массалык түс алган.

Түрк жана азербайжан элдик күүлөрүнөн уккула.

“Шарк таронасы” фестивалы гимни. Сөзү У.Азимдики. Музыкасы Д.Амануллаеваныкы.

Берилген күүнү анык, так жана таза үндө ырдагыла:

(Азербайжан элдик ыры)

Ги-зил гул сен бу-та-сан, ба-лам, ме-ни сал- ма о- да-сен.

Мен огулден де-йи-лем, ба-лам, ий-ле йе- сен, а- та-сан.

- ?!1. Түрк элдик музыкасы жөнүндө айтып бергиле.
2. Азербайжан элдик музыкасы жана аспаптары жөнүндө айтып бергиле.

Түркмөн ансамбли

Түркмөнстан Орто Азия элдеринин арасында байыркы тарыхка ээ болгон мамлекеттерден бири. Анын узак өткөн доорунан татыктуу бай насил-нарктары жана улуттук каада-салттары калыптанган. Түркмөнстандын дагы бир бүткүл дүйнөлүк мааниси, бул аймактан «Улуу Жибек жолу» өткөндүгүндө жана байыркы илим жайларынан болгон Мары шаары ушул жерде жайгашкандыгында.

Бардык элдер сыяктуу түркмөндөрдө да элдик музыка, анын жөнөкөй жана классикалык жолдору бар. Түркмөн элдик музыкасы, негизинен эмгек, маараке, турмуштук, эпикалык жана классикалык үлгүлөрдү өзүндө камтыйт. Эл арасында кеңири белгилүү болгон музыкалык үлгүлөрдөн «Хувди» (бешик ыры), «Ягиш

ягара келди» (балдар ыры), «Яр-яр» сыяктуу бир катар чыгармаларды мисал кылып келтирүүгө болот.

Түркмөн классикалык музыкасынын негизги жанрлары: дастандар, көркөм адабият үлгүлөрүнө негизделген ырлар. Түркмөн элдик ашула жана ырларынын өзүнө мүнөздүү жагы, алар көбүрөөк декламациялык, башкача айтканда сүйлөшүү характеринде аткарылат. Түркмөн эли эпикалык жанр аткаруучуларын «бахшы» деп аташат. Түркмөндөрдүн эң байыркы дастаны бул «Ўғизнома». Мындан тышкары, алардын мурасынан «Гүрүғли», «Ашык Гариб жана Шахсанам», «Асыл жана Карим» сыяктуу дастандар да орун алган.

Түркмөн музыкасындагы негизги аспаптар: гижжак, дутар, түйдүк, дилли-түйдүк жана кобыздар.

● “Zohre jan” элдик күү.

Qish- da kish-mish pish-mas-mish, pish-sa kish-mish qish-mas-mish

ГУШЛАР

Балдар хору үчүн

Музыкасы Вели Ахмедовдуку

Шермат Ёрматов ылайыкташтырган

Ылдамыраак

Жеке аткаруучу

1. S.

2. S.

A.

Sal- kin ba- gi ge- kol- di.

Жеке аткаруучу:

Ge-lin gush-lar, say-rang gush-lar, ya- shil ba- ga

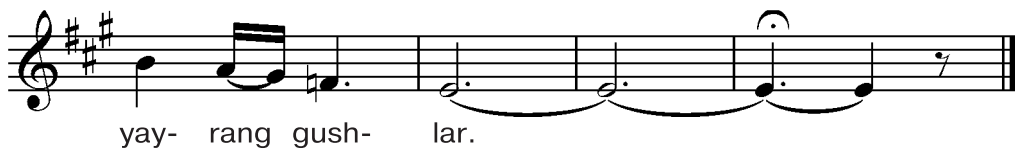
yay- rang gush-lar, Ge- lin gush-lar, say-rang gush-lar,

ya- shil ba- ga yay-rang gush-lar, yay- rang gush- lar.

lar. Ge-lin gush-lar, say-rang gush-lar,

ya- shil ba- ga yay- rang gush-lar. Ge- lin gush-lar,

Say-rang gush-lar, ya- shil ba- ga yay-rang gush- lar,

Gayduk bezep jaynizi,
Gayduk dene paynizi.

К а й ы р м а :

Gelin gushlar, sayrang gushlar,
Yashil бага yayrang gushlar.

Ирандык аспаптык ансамбли

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, ноталар боюнча ырдагыла:

ZOHRE JAN

Түркмөн элдик күү

- ?! 1. Түркмөн элдик музыкасы жөнүндө айтып бергиле.
2. Түркмөн музыкалык аспаптарынан кайсыларын билесинер?

4-тема. ИРАН ЖАНА АРАБ ЭЛДИК КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

Иран музыкасынын тарыхый тамырлары өзбек, тажик жана түркмөн элдеринин маданиятынын байыркы барактары менен тыгыз байланышат.

Өзбек жана тажик музыкасынын ата-бабасы — Барбод Марви (VII кылым) Иран музыкасынын да негиздөөчүсү болуп эсептелинет. Улуу ата-бабаларыбыз — Абу Насыр Фарабий, Ибн Сина, Рудакий, Фирдавсий жана башка ойчулдардын музыка тармагында калтырган чоң мурасы Иранда да улуттук-руханий насыл-нарк сыпатында кадырланат.

Өзбек-тажик макамдарына окшош болгон Иран кесиптик музыкасынын негизги жанры «дастгох» деп аталат.

Иранда 7 дастгох түркүмү бар: Шур, Мохур, Хумоюн, Сегох, Чоргох, Наво, Рост-Панжгох.

Ар бир дастгох, өз кезегинде Муқаддима, Даромад, Қарашма, Гуша, Овоз, Чахор Музроб, Баёти Турк, Абу Ато сыяктуу курамдык бөлүктөргө бөлүнөт.

Иранда соз, танбур, сантур, най, сурнай, уд, дойра, чанг сыяктуу улуттук аспаптардан кенири пайдаланылат.

Литавра

Дудук, зурна

Тор

Араб ырчысы
Умму Кулсум

Араб элдеринин классикалык музыкасы. Араб элдери байыркы жана бай музыка салттарына ээ. Бул аймакта жагымдуу жана өзүнө мүнөздүү тартуучулугу менен айырмалануучу саманий, такасим, башраф муваншох, маввал, дар, куба, маъруф жанрлары ошондой эле тахлима, саманий, такасим, башраф сыяктуу аспаптык жанрлары кеңири таркалган. Илгери оригиналы Борбодук Азияда ойлоп табылган уд аспабы бардык араб элдеринин улуттук аспабы болуп эсептелет. Ошондой эле, үйлөмө аспап түрлөрүнөн — най, сурнай, аргул; кылдуу аспаптар-

дан — конун, сантур, рубаб, танбур; урма аспаптардан — нагара, дафф, табла арабдарда кеңири колдонулат. Диний маараке жанрлары — тавжид, мадх, зикр, рамазан ырлары араб музыкасында илгертеден калыптанып келген.

Араб музыкасынын белгилүү өкүлдөрү Умму Кулсум жана Саид Дарвештин аттары дүйнөгө белгилүү.

● *Иран элдик музыкасынан үлгү уккула.*

“Gushlar” Түркмөн элдик күү.

«Dig‘ajon» элдик күүгө дирижёрлук кылып, нота боюнча ырдагыла.

- ?! 1. Иран музыкасынын ата-бабасы Барбод Марвий жөнүндө эмнелерди билесинер?
2. Дастгох түркүмдөрү жана Иран улуттук аспаптары жөнүндө айтып бергиле.
3. Араб элдик музыкасы жөнүндө жана улуттук аспаптары жөнүндө айтып бергиле.

5-тема. КЫТАЙ ЖАНА УЙГУР ЭЛДИК КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

Кытай байыркы жана бай маданий салттарга ээ мамлекет. Кытай музыкасы, айрыкча, элдик ырчылыгы байыркы замандардан пентатоника добуш катарларына негизделет. Тан династиясы доорунда кытай музыкасынын негизги ладдары жана добуш катарлары Люй-Люй тизмеги негизинде калыптанат. XII–XIV кылымдарда салттуу кытай операсы өнүгөт. XIX кылымда бул жанрдын 300 дөн ашык түрлөрү жүзөгө келет. Ыр, речитатив, бий жана аспаптык музыкасына негизделген кытай операсынын классикалык үлгүсү катары Пекин музыкалык театры Сицзюй кеңири өнүккөн.

Азыркы замандагы кытай музыкасынын белгилүү композиторлору Си Син-Хай, Ние Ер, Чжан Шу, Хуан Сен, Хе Лу-Тин жана башкалардын чыгармачылыгында өнүгүп келүүдө.

Уйгур эли көп кылымдык тарыхка ээ болуп, өзүнүн бай маданий мурасы менен Борбордук Азия элдеринин

арасында өзүнчө орунду ээлейт. Уйгур элдик музыка искусствосу эки багытта, башкача айтканда фольклордук жана оозеки салтындагы кесиптик музыка багытында калыптанган.

Сона

Хутсин

Като

Уйгур кесиптик музыкасы үч чоң аймакка ажыратылат. Булар: Кашкар, Кумул (борбору Турфан) жана Или өрөөнү (борбору Кулжа). Кесиптик музыкада Или өрөөнүнүн музыка искусствосу жетекчи эсептелинет. Уйгур музыкасынын кесиптик тизмегине кирүүчү жанрлар: макам жана мукам тизмегине кирүүчү түркүм жанрлар — дастан, нахшо жана санам. Уйгурлардын жетекчи улуттук аспаптары: танбур, дутар, сафоил, кашкар рубабы, гижжак, нагара жана сурнай. Адатта, музыка аткаруучулар элдин арасында мукамчы, дастанчы, нахшычы, санамчы, машрапчы, усулчу, ырдоочу жана аспапчы сыяктуу сөздөр менен аталат. Уйгур музыкасы өзүнө мүнөздүү жагымдуу.

● *Кытай жана уйгур элдеринин музыкаларынан үлгүлөр уккула.*

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, ноталарын анык, так жана таза үн менен ырдагыла:

- ?! 1. Кытай элдик классикалык музыкасы жана кытай операсы жөнүндө эмнелерди билесиңер?
2. Уйгур элдик музыкасы жана мукамдары жөнүндө айтып бергиле.
3. Уйгурлардын жетекчи улуттук аспаптары кайсылар?

6-тема: **ЯПОН ЖАНА ИНДИЯ КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ**

Япон театрынын
актрисасы

Япония байыртадан Кытай жана Корея элдери менен жакын маданий байланыштарды орноткон болуп, кийинчерээк, Орто кылымдарда өз аралдарынын чек арасында чектелип калат. XIX кылымда Япония маданиятында Европанын таасири күчөйдү. 1879-жылы Музыка искусство институту, 1886-жылда болсо Токио музыка мектеби түзүлөт жана

ушул окуу жайларында япониялыктар батыш мамлекеттеринин музыкасы менен тааныша баштайт. Япония музыкасында аспаптык жанрлары өнүккөн болуп, улуттук аспаптар — сйамисен жана като кеңири колдонулат. Япония ибадатканалары жана сарай аземдеринде калыптанган бугаку музыкасы ансамблинин коштоосунда ыр жана бийлер менен аткарылат. Япон кесиптик музыкасынын башка жанры гигаку самурайлар чөйрөсүндө

калыптанган болуп, ыр, бий жана аспаптык музыка түрлөрүнөн түзүлгөн. Японияда, ошондой эле ноо жана кабуки музыкалык театр жанрлары калыптанган.

Азыркы замандагы япон композиторлору улуттук салттары жана Европа музыка түрлөрүн Япония музыкасынын негизинде өнүктүргөн абалда чыгармачылык кылышууда. Япон дирижёрлору Касаку Ямада жана Хиде-Мору Каноа, скрипкачылардан Масуко Ксиода жана Якко Сото, композиторлордон Ясуки Акудагова, Массао Оки, Асуде Киоси жана башкалардын чыгармачылыгы дүйнөгө белгилүү.

Инд аспапчысы

Индия мамлекети дүйнөлүк масштабда таанылган улуу музыкалык искусство салттарынын мекени экендиги маалым. Орто Азия жана Индия искусстволорунун, ошондой эле индиялыктардын «Сантур» музыкалык аспабынын өзбек «чанг» аспабына, «бансуруни», «найга» окшоштугу сыяктуу жана дагы башка мисалдарды келтирсе болот.

Индия элдик музыкасынын жанрлары абдан бай жана ар түрдүү. Мында ар түрдүү фольклордук жанрлар менен биргеликте дүйнөгө белгилүү болгон «Рага» классикалык жанрларын да өзгөчө айтып өтүү керек. Индия рагалары өз ордунда өзбек-тажик «Шашмакамы» сынары татаал форма жана философиялык абалдагы жанр болуп саналат.

Индиянын музыкалык аспаптары да кыйла түрдүү-түстүү. Индия классикалык музыкасын дүйнөгө таанытууда Аян Акбар Хан, Харипраст жана Ю.В.Нараяпосвали сыяктуу чебер аткаруучулардын салымдары чоң.

Сетор

Табла

Бансури

Япон, инд элдик музыкасынан үлгү уккула.

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, нотага карап ырдагыла:

Шашылбай

- ?! 1. Байыртадан Япония кайсы элдер менен маданий байланыштар орноткон?
2. Белгилүү япон композиторлору жана дирижёрлору жөнүндө айтып бергиле.
3. Рагалардын макам жанрына мүнөздүү өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтып бергиле.
4. Индия музыкасынын чебер аткаруучуларынан кимдерди билесинер?

7-8-тема. КАЗАК ЖАНА КЫРГЫЗ ЭЛДЕРИНИН ЭЛДИК МУЗЫКАЛАРЫ

Казак элинин музыкалык маданияты көп жактары менен кыргыз элинин маданиятына жакын. Казактар байыртадан көчмөн эл болуп, негизинен чарбачылык менен алектенишкен. Музыка искусствосу, негизинен, оозеки түрдө өнүгүп келген. Ал элдик ырчылыгы, дастанчылык, аспаптык музыкасы кесиптик жанрына мүнөздүү акын (профессионалдык) даражадагы музыкалык үлгүлөр.

Казактар ырды — «ан» жана «өлөн» деп айтышат. Ырчылар болсо «аншы», «өлөншы» деп аталат. Дастан — казак музыка искусствосунда терең тарыхка ээ болгон жетекчи жанрлардан эсептелинет. Атактуу дастандары «Кызжибек», «Аман жана Шолпан» жана башкалар. Дастан, негизинен, домбра аспабы менен аткарылат. Бул жанрды алар «жыр» дешет жана аткаруучусу болсо «жыршы» наамы менен айтылат. Ошону менен бирге, казак элинин арасында «айтышуу»

жанры кеңири белгилүү. Музыкалык аспаптары болсо коомдук турмушунан келип чыккан. Буга домбра, кобуз, сыбызгы, ооз комуз сыяктууларды мисал кылуу мүмкүн.

Казак элдик музыка маданияты XIX жана XX кылымдарда Европа музыкасынын таасири астында кеңири өрчүдү.

Кыргыз элдик музыкасы. Кыргыздар түркий элдер тобуна кирип, этникалык жактан казактарга жакын болуп эсептелинет. Кыргыз музыкасында кеңири маанидеги ыр жанры «ыр» деп аталат. Мындан, бул түр ар түрдүү шарттар жана мааракелер менен байланыштуу болгон ырларда кеңири колдонулат.

Мында эмгек, ар түрдүү маараке, турмуштук жана лирикалык маанайдагы ырлар, насыйкат-тарбиялык мааниге ээ болуучу ырларды да айтып өтүү керек. Кыргыз элдик музыкасында дастанчылык бир топ байыркылыгы менен ажыралып турат. Мазмуну жагынан болсо көбүрөөк легендалык — баатырдык темаларга таянат. Мында легендалык элдик баатыр «Манас» эпосу жөнүндөгү дастан түркүмү абдан белгилүү.

Дастан айтуучуларды, негизинен, «манасчы» деп атайбыз. Музыкалык аспаптар чертип ойнолуучу «комуз», кылдуу аспап «кыл кыяк», үйлөмө аспап «чоор» жана «темир комуз» аттуу музыкалык аспаптар кенири колдонулат. Кыргыздардын композитордук чыгармачылыгы да улуттук багыт боюнча өз өнүгүүсүн улантып келүүдө.

Комуз

Ооз комуз

Домбра

Кыл кыяк

Казак жана кыргыз элдик музыкаларынан үлгүлөр ук-кула.

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, нотага карап ырдагыла:

1. Казак элинин руханий маданиятынын көп жактары менен кайсы элге жакын келет?
2. Элдик музыкасы казак элинин каада-салттары менен сугарылган абалда кандай жанрлардын көрүнүштөрүндө калыптанган?
3. Терең тарыхка ээ болгон «дастан» жанры жана музыкалык аспаптары жөнүндө айтып бергиле.
4. Кыргыз элинин музыкасына мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү айтып бергиле.

9-тема. ЧЫГЫШ ЭЛДЕРИНИН КЕСИПТИК МУЗЫКАСЫНЫН ОКШОШТУГУ

Дүйнө элдеринин илгертеден эле бири-бири менен саясий, коомдук, соода-сатык жана маданий байланышта болуп келгени белгилүү. Ар бир элдин татынакай, жеткилең жана адаты башка элдердин салттарына өз таасирин көрсөткөн. Муну биз азыркы доорубуздагы жаштарыбыздын арасында батыш эстрада стилиндеги музыка жанрларынын жалпылашканы менен салыштырсак туура болот. Демек, илгертеден элдердин түрдүү

жашоо тизмектеринде башка элдин салттарына окшогон жараян шексиз экен. Биз ушул факторду кесиптик музыка искусство тизмегинде элестетүүгө аракет кылабыз.

Адатта, музыкалык чыгарманын «наамы», «формасы», «добуш катары», «тексти» болот. Кылымдар бою элдердин өз ара мамилелеринде болсо, аталыштар, чыгармалардын түзүлүш формалары, сөз түзүлүштөрү, музыкалык аспаптарда салыштырмалуу окшотмолор көп болгон. Мындан, макамдардын аталыштарында, жалпысынан алганда, бул тизмек макомат делет. Бирок Азербайжанда мугам, өзбек-тажик элдеринде маком деп айтылат. Айрым элдерде өзгөчө (индиялыктарда *рага*, магриб; арабдарда *нуба*) аталуучу бул музыканын түрү кесиптик музыканын эң ири формасы. Чыгыш элдеринин музыкалык аспаптары менен да абдан көп окшоштуктар бар. Мындан, рубаб инструменти, өткөн доордо чыгыш элдеринде «ребаба», «рабаб» наамдары менен кеңири белгилүү болгон. Танбур инструменти да индиялыктарда — тампура, арабдарда — тамбура, уйгурларда — томбур деп айтылып келинет. Урма аспаптар көбүнчө чыгыш элдеринде даф,

дафф, дапп, деф сөздөрүндө учураганы сыяктуу, үйлөмө аспаптар да най, нйей, ней, ной; сурнай болсо зурна, сурна, поми деп колдонулат. Ушул жараян алардын аттарында гана эмес, аспаптык инструменттеринде да даана көрүнүп турат. Булар чыгыш элдеринин жашоо түрү, ишеними, ишинин бирдигинен келип чыккан. Ошол себептүү, Чыгыш элдеринин каада-салттарынын көп жактарында биз түрдүү окшоштуктардын бар экендигинин күбөсү болобуз.

Чыгыш элдеринин музыка мурасынан үлгүлөр уккула.

Төмөндөгү күүгө дирижёрлук кылып, нотага карап ырдагыла:

1. Классикалык музыкада окшоштук тараптарын санап өткүлө.
2. Макамдар тизиминде жалпы аталыш кандай аталат?
3. Чыгыш элдеринин окшош аспаптарынын аттарын айтып бергиле?

ЯПОН ТЕАТРЫ

Япон элдик театрынын өзүнө мүнөздүү тарыхы бар. «Ноо», «Бугаку» жана «Кабуки» деп аталуучу салттуу япон театрынын формалары жүзөгө келип, иш аракет алып барган жана өрчүгөн. Элдик театрынын эң байыркы формасы «Ноо» деп аталып, IV кылымда негизги япон салттык театрынын алгачкы көрүнүшүн түзгөн.

Анын чыгармачылык иш аракети да өзүнө мүнөздүүлүгү менен ажыралып турат. Эң маанилүүсү, аны жөнөкөйлүккө негизделген театр же көрсөтүү дейиш мүмкүн. Театрдын сахнасы ар кандай декорациядан баш тарткан. Анда алтындын буусу жалатылган фонддо сахна дарагы тартылган чоң жибек мата тартылган. Ошону менен бирге бир нече себеттерде жашыл гүлдөр коюлган. Бул стиль бир жарым кылым бою өзгөрбөй иш жүзүндө болуп келген.

Көрүнүшү акырын салтанаттуу түрдө өтөт. Актёрлор тарабынан гана керектүү сүрөт аракети керек болгондо нагаралардын үнүнөн пайдаланылат. Театрдын бардык спектаклдери пантомима стилинде коюлат. Башкача айтканда, актёрлор үнсүз ойношот. Сюжети негизинен байыркы жомок жана легендалардан, ошону менен бирге Будданын турмуш тарыхына негизденет. Айрым абалдарда көрүнүштө жомокчу катышат. Анын тамактагы жана сүйлөшүүгө жакын аткаруусу актёрлордун кыймылдарына ылайыктуу. Алар ачык түстүү кийим кийип роль аткарышат, абал талап кылса коркунучтуу маска кийишет. «Ноо» театрында эркектер гана ойнойт. Аялдардын ролун адатта балдарга тапшырышат.

XII кылымга келип япон театрынын «бугаку» формасы пайда болот. Мында негизинен Будда дининин мааракелеринин негизги бөлүгү сыяктуу бийчилердин маскалардагы кыймылы. Анда актёрлор менен бирге най, литавра, жез тарелкалар менен музыканттар да катышкан (б.а. ансамбль «бугаку»). Актёрлор Буддалар турмушунан аңгеме кылуучу сахналарды аткарышкан. Музыкалык аспаптар болсо «сыйкырчылык» өзгөчөлүктөрүнө карап тандалган.

«Кабуки» театры Японияда XVII кылымдын акырына келип калыптанган. Анын алдынкы театрлардан айырмасы шаар маданиятына ылайыкташкан. «Кабуки» сөзүнүн өзү аралаш маанисин берет. Мындай наамды алууга себеп, бул театр алдынкылардан кескин айырмаланган. Бирок, сахна декорацияларында айырма сезилбейт. Имараттын дубалдары фон милдетин аткарат. «Кабуки» театрында да эркектер гана роль аткарышат. Көрүнүштөр бийлерден жана аларды алмаштырып туруучу драмалык сахналардан түзүлгөн. Ошон үчүн «Кабуки» театрынын актёрлору үчүн жалаң эле кыймылдар эмес, алардын добуш (үн) мүмкүнчүлүктөрү да чоң мааниге ээ болгон.

Япон элдик театрлары өзүнүн жөнөкөйлүгү жана улуттук өзгөчөлүктөрүнүн маанилүү мааниге ээ экендиги менен ажыралып турат.

КОНТРОЛДУК ИШ

1. Самаркандда ар эки жылда өткөзүлүүчү фестиваль качан башталган, кандай аталат?

А) 2000-жыл «Boysun bahori»; Б) 1997-жыл «Шарк тароналары»; С) 2000-жыл «Barhayot an'analar».

2. Боглама-кайсы элдин улуттук аспабы?

А) Түрк; Б) Казак; В) Индия.

3. Түркмөндөрдө «Алла» сөзү кандай аталат?

А) Алла; Б) Жижи; В) Хувди.

4. Иран кесиптик музыкасынын негизги жанрын тапкыла.

А) Дастгох; Б) Рага; В) Макам.

5. «Шарк тароналары» кандай фестиваль?

А) Эл аралык кино фестиваль; Б) Эл аралык музыка фестивалы; С) Балдар фестивалы.

6. Кыргыз элдик музыкасында ыр жанры кандай аталат?

А) Манас; Б) Ыр; В) Жыроо.

7. Чыгыш элдерине таандык аспаптарды белгилегиле.

А) Фортепиано, скрипка, труба, арфа; Б) Балалайка, домбра, гармон, флейта; С) Танбур, уд, сетор, ребаб.

8. Кото аспабы кайсы элге тийиштүү?

А) Араб; Б) Япон; С) Индия.

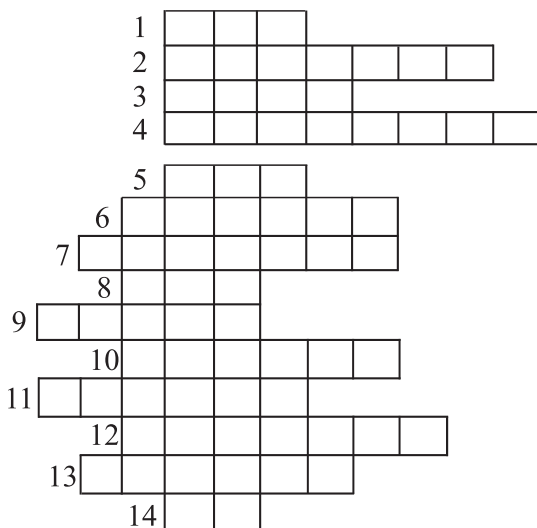
9. Рага жанры кайсы элдик музыкада учурайт?

А) Түрктөрдө; Б) Япондордо; В) Индияда.

10. Арабдардын белгилүү ырчыларынын аты?

А) Умму Кулсум; Б) Айшвари; С) Лата Мангешкар.

БАШКАТЫРМА

1. Иран (дастгохы) жана Азербайжан (мугамы) классикалык музыкасы.

2. Казак элинин арасында, эки аткаруучу тарабынан аткарылган эң кеңири жайылган жанр.

3. Хинддер макамдарды кандай аташат.

4. Атактуу казак элинин дастаны.

5. Байыркы Кытай сулалеси.

6. Индия жана Ирандыктардын чанг сымал музыкалык аспабы.

7. Түркмөн дастандарынан бири.

8. Түрк жана Азербайжан элдик музыкалык аспабы.

9. Чыгыш элдеринин сурнай сымал үйлөмө аспабы.

10. Япон музыкалык театры.

11. Түркмөн элдик ыры.

12. Иран классикалык музыкасынын жетекчи жанры.

13. Өзбек жана тажик классикалык музыкасынын ата-бабасы.

14. «Күшик» кыргыздарда кандай аталат.

IV ЧЕЙРЕК

ЕВРОПА КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК

1-тема. ЕВРОПА КЛАССИКАЛЫК МУЗЫКАСЫ

Европа классикалык музыкасынын опера, кантата, оратория, балет, симфония, увертюра, соната сыяктуу көп үндүү жанрларга мүнөздүү алгачкы үлгүлөрү Орто кылымдарда пайда болгон. Бул жанрларда чыгармаларды жаратуунун эрежелери да ошол доорлордон калыптанып, бүгүнкү күндө жогору өсүп-өнүгүүнүн чокусуна көтөрүлгөн.

Опера — XVI кылымдын акырында Италияда пайда болуп, анын тарыхый-баатырдык, тарыхый-романтикалык, эпикалык, легендалык, лирикалык, драмалык, көлөмдүү темаларда жазылган түрлөрү бар болуп, классикалык үлгүлүү түрлөрү Ж.Верди, Х.Глюк, В.Моцарт сыяктуу Европа композиторлору тарабынан жаратылган.

Кантата жана оратория жанрлары болсо опера менен бир доордо пайда болгон. Алар жеке аткаруучулар, хор жана оркестр үчүн жазылган көп бөлүктүү ири чыгармалар болуп эсептелинет.

Балет — французчадан алынган сөз болуп, «бийге түшөмүн, бийлеймин» деген маанини билдирет. Француз композитору Ж.Б.Люлли бул жанрда алгачкы үлгүлөрдү жаратып, түрдүү бий күүлөрүнөн, өлчөмдөрүнөн пайдаланган. Балет жанры орус музыкасынын өрчүшүндө бийиктиктерге көтөрүлгөнү бардыгына белгилүү.

Симфония — XVIII кылымда пайда болгон, бат эле ири жана татаал музыка жанры катарында бүткүл дүйнөгө таралган. Бетховен, Моцарт, Шуберт, Чайковский, Бородин сыяктуу дүйнөгө белгилүү болгон

композиторлар симфониянын классикалык үлгүлөрүн жаратышкан.

Европа классикалык музыкасында «соната», «баллада», «прелюдия», «квартет» сыяктуу ондогон музыка жанрлары да пайда болду. В.Моцарт, И.Гайдн, Л.Бетховен сыяктуу композиторлордун чыгармачылыгында бул жанрлардын жогорку үлгүлөрү пайда болду.

Европа классикалык музыкасында орган музыкасы өзүнчө орунду ээлейт. Абанын жардамында ойнолуучу бул клавиштүү ири инструмент үчүн И.С.Бах, Гендель сыяктуу композиторлор чыгарма жазышкан. Бул жанрдагы чыгармалар адамзатка өзгөчө күч жана ырактануу тартуулайт. Бул жанрлар өзбек музыкасына XX кылымдан баштап кирип келе баштады.

ELIZAGA

Музыкасы *Людвиг Ван Бетховендики*

Ылдамдаштырып

The image displays a musical score for piano, consisting of four systems of staves. Each system has a treble and a bass staff. The first system includes first and second endings, marked with '1.' and '2.'. Dynamic markings include *mf* (mezzo-forte) in the first system, *p* (piano) in the second system, and *pp* (pianissimo) in the third system. The notation includes various musical symbols such as notes, rests, and slurs.

 Кантата — жеке аткаруучулар, хор жана оркестр үчүн жазылган ири вокалдык-симфониялык жанр. Анда окуяны негизинен хор, ария, ансамбль жана аспаптык музыкаларында сүрөттөп берилет.

Оратория — кантата сыяктуу, жеке аткаруучулар, хор жана симфониялык оркестр үчүн жазылган көп бөлүктүү

музыкалык чыгарма. Негизинен сахнада эмес, концерт шайытындагы аткарууга болжолдонгон.

Кантата ораториядан негизинен көлөмү менен, б.а. кичинелиги, мазмуну жагынан бир түрдүүлүгү жана драмалык өнүкпөстүгү менен айырмаланат.

Балет болсо ири музыкалык сахналык чыгарма болуп, бир катар музыка жанрларын камтып алган синкретик музыкалык жанр. Балетте негизинен көркөм чыгармалар музыка каражатында бий (хореография) образдары менен шайкештикте туюнтулат. Драмалык тема бий, мимика, кийимдер, кыймыл-аракеттер жана музыка менен ачып-көрсөтүп берилет.

- ?! 1. Көп үндүү музыка жанрларынан кайсыларын билесинер?
- 2. XVI кылымдын акырында Италияда пайда болгон опералар кандай темаларга арналган? Операны жараткан кайсы Европалык композиторлорду билесинер?
3. Кантата, оратория жана балет жанрлары жөнүндө айтып бергиле.
4. Симфония качан пайда болгон жана симфонияны жараткан кайсы композиторлорду билесинер?

2-тема. **ВОЛЬФГАНГ АМАДЕЙ МОЦАРТ**

Вольфганг Амадей
Моцарт (1756–1791)

Чет эл композиторлорунун ичинде дүйнөгө жаштайынан белгилүү болгон композитор — австриялык Вольфганг Амадей Моцарт. Ал 1756-жылы 27-январда Австриянын кичине бир шаарчасы Зальцбургда сарай композитору жана органчысы Леопольд Моцарттын үй-бүлөсүндө дүйнөгө келген. Моцарттын музыкага болгон жөндөмү 3 жашынан баштап анык сезиле баштаган. Ал клавишанада сааттап машыгып, эжеси, 8 жаштагы Аннанын ойногон күүлөрүн

бир укканда катасыз кайталап ойноп бере алчу. Атасы Леопольд уулунун музыкалык жөндөмүнө таң калып, Анна менен бир катарда Вольфганг менен да машыга баштады. Вольфганг Моцарт 6 жашында клавесинада жакшы ойной ала турган даражага жетише алат жана биринчи чыгармаларын, кичине көлөмдөгү пьесаларын жаза баштайт.

Жети жашка киргенде Моцарт эжеси, 12 жаштагы Анна менен биргеликте Франция королунун резиденциясы — Версал сарайында концерт беришет. Балдар алгач төрт кол үчүн ылайыкталган бир нече татаал чыгармаларды ойношуп, бардыгын таң калтырышат. Кийин Вольфганг Моцарт скрипкасын алып бир канча чыгармаларды таза жана жогорку чеберчилик менен ойноп берет. Эжеси Анна ага клавесинада коштоочу болот. Сарайга топтолгон меймандар Вольфганг менен кызыгып калышат. Ал биринчи жолу көргөн бейтааныш чыгармаларды нотага карап токтолбостон, ширесине жеткизип аткарат. Берилген музыка бөлүгүн да ар түрдүү кооздоо кошуп, түрдүүчө ойноп берет. Меймандар ойногон музыка бөлүгүн эч кыйналбай көзү байланган абалда ойнойт. Атүгүл бокалдардын бири-бирине кагыштырылышынан чыккан добуштарды да экиленбестен туруп анык кылып ойноп берет. Ыр ырдамакчы болгон айрым меймандарга клавесинада адашпастан коштоочу болуп турат. Берилген бардык тапшырмаларды эч бир кыйналбастан жоопкерчилик менен чечип берип, бүткүл париждиктерди таң калтырды.

Анын аты башка шаарларга да жайылды. Ал бир жыл бою Вена, Париж, Лондон, Гана, Брюссель, Женева сыяктуу бир канча шаарларда концерт койду.

Атасы Леопольд уулу Вольфганга музыка жазуунун сырларын, композицияны терең үйрөттү. Натыйжада 8 жаштагы Моцарттын биринчи китеби Парижде басылып чыкты. Моцарт он эки жашында өзүнүн биринчи операсын жаратты.

Вольфгангдын атасы Леопольд Моцарт балдарынын ар жактуу кеңири билим алуусуна шарт жаратып берди. Жаш Моцарт чет тилдери, тарых, география, арифметика жана башка предметтерден да жетиштүү билим алды. Ал Парижде, Лондондо опера театрларына жана симфониялык оркестр концерттерине бат-бат барып турчу.

Вольфганг Моцарттын Италияга атасы менен келген сапары анын өмүрүндө өчпөс из калтырат. Италия шаарларынын бай архитектурасы, кооз табияты, музей жана театрлары жаш Моцартты дагы да шыктандырып жиберди.

Бир нече ай бою Моцарт Италиядагы эң жетилген музыка теоретиги Падре Мартиниден композиторлуктун сырларын үйрөнөт. Окуунун аягында 14 жаштагы Моцарт сыноолордон жогорку даражада өтүп, Болония Музыка Академиясынын ардактуу мүчөсү дипломун алууга татыктуу болду.

Жаңы таасирленүү жана жаңы шыктар менен ал абдан көптөгөн музыкалык чыгармаларын жаратты. «Фигаронун үйлөнүшү», «Сыйкырдуу флейта» опералары, катар-катар симфониялар, фортепиано үчүн жазылган сонаталар, концерттер жана хор үчүн ырлар анын чыгармачылыгынын жемиши болду.

Бирок жергиликтүү аристократтар Вольфганг Амадей Моцарттын улуу талантын жетиштүү кадырлай алышпады. Ага кызматкер, бай жана дөөлөттүү кишилердин көңүлүн көтөрүш үчүн кызмат кылуучу жөнөкөй бир кызыкчы (оюнчу) катарында карашты. Моцарт болсо музыкага жашоонун зарылдыгы болгон маанилүү иш деп карады.

Моцарт болгону 35 жыл өмүр сүрдү. Бирок ушул кыска доордун ичинде бай музыкалык мурас калтырды. Бүткүл дүйнөнүн адамдары аны улуу композитор катарында таанышат жана анын чыгармаларын сүйүп угушат.

⊙ В.Моцарттын чыгармаларынан же мугалимдин ат-
каруусунда «Bahor sog'inchi» чыгармасын уккула.

BAHOR SOG'INCHI

Сөзү А.Овердердики

Музыкасы В.А.Моцарттыкы

Сафар Барноевдин котормосу

Kel- gin, ba-hor, qay- ta ya-na gul- la- sin qir- lar. Chul-
di- ra-gan ir- moq- lar-dan yay- ra- sin dil- lar, Qush-
lar so- zi, qu- yosh nu-ri Ko'z- la- ri- miz och- sin, o't-
loq- lar-da o'y- noq- lay-lik, zavq- la- ri- miz tosh-sin.

 Соната жанры. Музыка чыгармачылыгында учурай турган назик жанрлардын арасында соната жанры өзүнүн кенири таркалгандыгы менен ажыралып турат. Соната жанры негизинен аспаптык музыкасынын музыкалык формасы эсептелет. Көбүрөөк фортепиано үчүн жаратылган чыгармаларда учурашы иш жүзөсүнөн белгилүү.

Соната жанры — эки теманын бири-бирине карама-каршылыктагы аракетине негизделген форма. Соната жанры — башкы тема менен жандаш темалардын өзүнчө жаңырышы, алардын бир тональностто жаңырышы жана алардын карама-каршылыгындагы шайкештигинин туюнтулушу менен мүнөздөлөт.

Анын негизги учурай турган формадагы курамдык бөлүктөр төмөнкүлөрдөн турат: экспозиция — динамика — реприза — кода.

?!

1. В.Моцарт канча жашынан баштап музыкалык чыгармаларды жарата баштаган?
2. Анын эжеси Анна менен берген концерттери жөнүндө айтып бергиле.
3. Моцарт өзүнүн 1-операсын канча жашында жараткан?
4. Моцарттын кенири билим алышы үчүн кандай шарттар жаратылган?
5. Моцарттын Падре Мартининин шакирти болгону жана Болония Музыка Академиясынын ардактуу мүчөсү дипломун алгандыгы жөнүндө айтып бергиле.

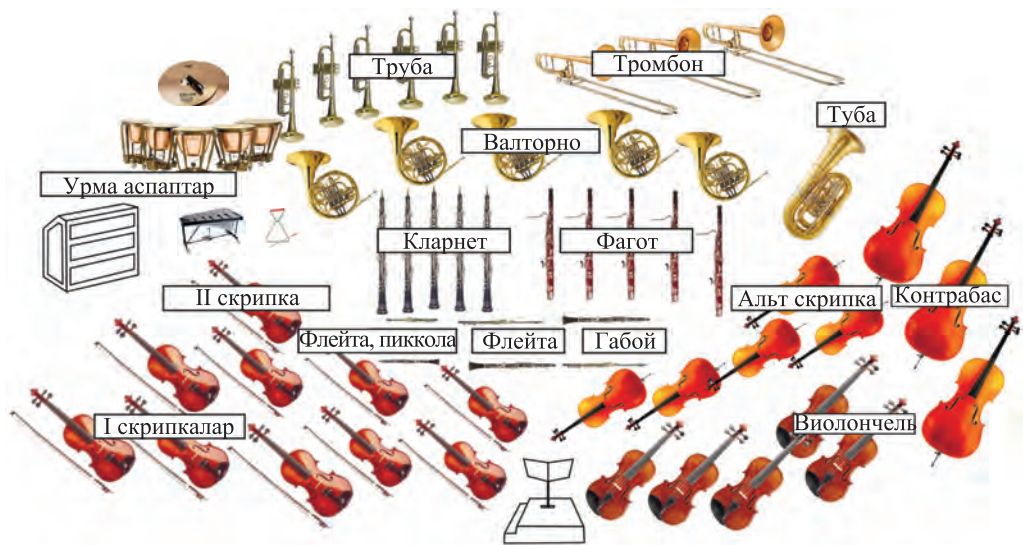
3-тема. СИМФОНИЯ ЖӨНҮНДӨ ТҮШҮНҮК

«Симфония» сөзү грек тилинен алынган болуп, «симфония», б.а. обондоштук маанисин билдирет. Ал бир нече аспаптык инструменттердин биргеликте ойнолушунун натыйжасында пайда болуучу музыка чыгармасы болуп эсептелинет.

Симфониялар, адатта, симфониялык оркестрде аткарылат. Кээде ага хор жана жеке аткаруучулар да кошулат. Силер симфониялык оркестрдин кайсы аспаптардан түзүлгөнүн жакшы билесинер. Толук симфониялык оркестрлердин курамы болжол менен төмөнкүдөй түзүлгөн болот.

Симфония, адатта, төрт бөлүктөн турат:

- I бөлүк соната аллегро түрүндө жазылган;
 - II бөлүк лирикалык характерлүү, оор темпте аткарылат;
 - III бөлүк менует же скерцо характеринде жазылат;
 - IV бөлүк рондо түрүндө, башкача айтканда айрым бир бөлүк ырдын кайыrmасына окшоп кайта ойнолот.
- Бул бөлүк, адатта салтанаттуу жана шандуу характерге ээ болот.

Симфония жанрын немец, чех, италиялык, француз жана австриялык композиторлор жараткан.

Симфониянын классикалык түрлөрүн Й.Гайдн, В.Моцарт, П.Чайковский, С.Прокофьев, Д.Шостакович сыяктуу чет элдик композиторлор жаратышкан. Өзбек музыка чыгармаларынын арасында М.Ашрафий, И.Акбаров, Т.Курбанов, С.Жалил, М.Тажиев, Б.Лутфуллаев, М.Бафоев жана башкалар симфониялык музыка жанры боюнча алгачкы чыгармаларын жараткан композиторлор болуп эсептелинет.

Симфониянын жөнөкөй жана көлөм жагынан кичине болгон түрлөрү да бар болуп, ал симфонетта деп аталат. Бир бөлүктөн түзүлгөн симфониялык чыгарма «симфониялык поэма» делет.

● *В.А.Моцарттын чыгармаларынан үлгү уккула. (40-симфония).*

В.МОЦАРТ
(40-симфониясы)

Орточо ылдам

The musical score is written for piano and violin. It is in G minor (three flats) and 2/4 time. The tempo is marked 'Ortocho ылдам' (Moderato). The score consists of five systems, each with a piano staff and a violin staff. The piano part features a continuous eighth-note accompaniment in the left hand and a melody in the right hand. The violin part plays a melody in the right hand, often with a sustained note in the left hand. The key signature changes to G major (one sharp) in the third system. The piece concludes with a final cadence in G major.

Симфониянын курамдык бөлүктөрү.

Симфония - оркестр үчүн болжолдонгон ири музыкалык чыгарма. Адатта, симфониялар төрт бөлүктүү болот: 1-бөлүк — соната аллегросу түрүндө; 2-бөлүк — үч бөлүктүү соната же вариация түрүндө; 3-бөлүк — үч бөлүктүү (башка бөлүктөргө салыштырмалуу жандуураак аткарылат); 4-бөлүк — рондо же вариация түрүндө болуп, салтанаттуу аяктоочу бөлүк болуп эсептелет.

Музыка чыгармачылык иш жүзүндө композиторлор 1 бөлүктүү жана 2 бөлүктүү симфонияларды да жаратышкан.

?!

1. «Симфония» сөзүнө мүнөздөмө бергиле.
2. Симфониялык оркестр кайсы аспаптык инструменттерден түзүлөт?
3. Симфониянын курамдык бөлүктөрү жөнүндө айтып бергиле.
4. Симфония жанрында чыгармачылык кылган белгилүү композиторлордон кимдерди билесинер?
5. Өзбек композиторлорунан кимдер симфония жанрында берекелүү чыгармачылык кылган?

4-тема. ЛЮДВИГ ВАН БЕТХОВЕН

Людвиг ван Бетховен Германиядагы Рейн дарыясынын боюнда жайгашкан анчалык чоң болбогон Бонн шаарында 1770-жылы дүйнөгө келди. Анын чоң атасы да, атасы Иоганн да көп жылдар бою сарай музыканты, ырчысы болуп иштешкен.

Бетховендердин үй-бүлөсү кедейчиликте күн көрүшкөн.

Людвиг ван Бетховен
(1770 – 1827)

Людвиг абдан аз сүйлөгөн, өз кыялдары менен жүрүүчү жана өзүн ар дайым жалгыз сезүүчү бала болчу. Бирок ал музыканы жанындай сүйчү. Атасы балдарынын музыкант болушун каалабас эле. Ошон үчүн да жаш Людвиг атасынан жашырынып скрипкада ойногонду үйрөнүп алды.

Уулунун скрипкада ойногонун кокустан угуп калган Иоганн адегенде уулун катуу урушуп, кийин Людвигдин таланттуу экенин сезип, андан «Экинчи Моцартты» даярдашмакчы болду жана бул аркылуу байып кетүүнү ойлоду. Иоганн жаш Людвигге клавесин жана скрипкада ойноону көнүктүрө баштады. Бирок анын алып барган көнүкмөлөрү негизинен гамма көнүгүүлөрүн ойноодон турчу. Людвиг уккан музыкаларын бат эле өз алдынча үйрөнүп алып, бир нече чыгармаларды жатка ойногон. Арадан белгилүү убакыт өткөндөн кийин, 1778-жылы атасы Иоганн 8 жашар Людвигди элдин алдына биринчи жолу чыгышын уюштурат.

Концерт ийгиликтүү аяктайт жана жаш таланттуу Людвиг ван Бетховендин аты элдин арасында бат эле таркалып кетет. Эми ага атайын окутуучуларды чакыра башташат. Органчы Нефе анын чыныгы окутуучусу жана жакын досу болуп калды.

Людвиг тез арада клавесин, скрипка жана органда ойногонду, чыгармаларды эркин импровизация кылып (түрдүүчө кооздоо жана формаларда) ойной ала турган болду. Людвигди жалпы билим берүү мектебине берүү үчүн үй-бүлөнүн каражаты жетишпес эле. Абдан чоң эмгек менен Людвиг мектепте окутулуучу предметтерди

өз алдынча үйрөнүп алды. Ал, айрыкча немец тили жана адабиятын, байыркы философтордун чыгармаларын жакшы билчү.

Үй-бүлөнүн начар абалы Бетховенди жаштайынан иштегенге мажбур кылды. Ал сарай капелласында органда ойноочунун жардамчысы болуп иштей баштады.

Людвиг ван Бетховен жаштайынан баштап чыгармаларды жазууга катуу киришти. Айрыкча, анын жараткан сонаталары жана симфониялары бүткүл дүйнөгө белгилүү болуп кетти.

Өмүрүнүн акыркы жылдарында Бетховен оор кыйынчылыктарга учурады. Кызамык оорусунун натыйжасында Людвигдин кулактары дүлөй болуп калышы ал үчүн кордук болду.

Бардык кыйынчылыктарга карабай, Бетховен өмүрүнүн акырына чейин музыканы таштабады. Ал өзүнөн көптөгөн сейрек музыка чыгармалары — сонаталар, пьесалар, симфония, оратория жана «Фиделио» операсын жазып калтырды.

Азыркы күндө да эл аралык пианисттердин, орган жана симфониялык оркестрлердин конкурсунда Людвиг ван Бетховендин чыгармалары сөзсүз аткарылат.

Людвиг ван Бетховен музыканын улуу кудуреттүү күч экендигин билген абалда: «Музыка адамдын жүрөгүн чагылган сыяктуу чагылтышы керек!» — деп айтат.

● *Л.Бетховендин «Баатырдык» 3-симфониясынан үзүндү уккула.*

 Классицизм тууралуу. Ар тараптуу өркүндөгөн чыгармачылык үлгүсү классика деп айтылат. Классицизм сөзү — латын тилинен үлгүлүү деген маанини билдирет. Ошол себептүү, адабиятта, музыкада жана башка тармактарда ушул багытта негизденүү, үлгүлүү чыгарма жаратуу дайыма чыгармачылдардын көңүлүнүн

борборунда болуп келген. Музыкага XVII кылымда кирип келген. Музыкадагы классицизмге мүнөздүү жактары — чыгармалардагы анык идея, терең композициялык түзүлүш, жанрлар арасындагы анык чек арада өз көрүнүшүн тапкан.

Музыкада классикалык багытта чыгармачылык кылган И. Бетховен, В. Моцарт сыяктуу композиторлордун чыгармалары өзүнүн чыныгы тереңдиги жана үлгүлүүлүгү менен ажыралып турат.

?! •

1. Людвиг ван Бетховен качан жана каерде туулган?
2. Людвиг ван Бетховендин алгачкы балалык жылдарындагы өмүрү жөнүндө айтып бергиле.
3. Людвиг ван Бетховендин биринчи концерти жөнүндө айтып бергиле.
4. Людвиг ван Бетховендин үй-бүлөсүнүн начар абалы жана анын Бетховендин чыгармачылыгына таасири жөнүндө айтып бергиле.

5-тема. ФРИДЕРИК ШОПЕН

Фридерик Шопен
(1810 – 1849)

Фридерик Шопен дүйнөлүк музыка маданиятынын өнүгүшүндө чоң салым кошкон улуу поляк композитору. Ал фортепиано аткаруучулугунда эң жогорку чеберчиликке жетишкен, өз заманасынын (вертуоз) чебер пианисти жана поляк классикалык музыкасынын негиздөөчүсү.

Композитор Польшанын борбору Варшаванын тегерегиндеги аймактардын биринде 1810-жылы туулган. Улуу талантка ээ болгон Фридерик музыка менен эрте машыга баштады жана биринчи чыгармасын 7 жашында жазды. 8 жашынан болсо үй-бүлө — коомдук жыйындарда пианист катарында концерттерде катышат.

1930-жылы Фридерик өзүнүн аткаруучулук чеберчилигин ашыруу максатында Парижге барат жана тагдырдын буйругу менен өмүрүнүн акырына чейин журтуна кайтпайт. Себеби, 1831-жылы Польшада революциялык күрөшкө чек коюлат. Мекендин эгемендүүлүгү үчүн күрөшкөндөрдү өлтүрүшөт. Фридерик болсо, өз доорунда эгемендүүлүк үчүн күрөшкөндөрдүн арасында болгон эле. Ошол себептүү, анын чыгармачылык иш аракети журтунан алыста өттү. Ал 1849-жылы Парижде көз жумду.

Ф.Шопендин чыгармачылыгында фортепиано музыкасы негизги орунду ээлейт. Анын чыгармачылыгындагы өзүнө мүнөздүүлүк чыгармаларынын улуттуулугу, идеялык образдуулугу жана сезимдерге бай назик руханиятында көрүнөт.

Шопендин чыгармачылыгы дүйнө музыкасына, өзгөчө фортепиано музыкасынын өнүгүшүнө чоң таасир көрсөткөн. Ал, негизинен фортепиано үчүн чыгармалар жараткан жана алар «Алтын мурастын» эң жаркын үлгүлөрүнө айланган. Ар бир пианист анын чыгармаларынан аткарууну ардак деп билет. Шопендин чыгармалары: 2 концерт, фортепиано үчүн: 4 пьеса, 3 соната, 4 баллада, 76 полонез, 60 ка жакын мазуркалар, 17 вальс, 27 этюд жана башкалардан турат.

● *Ф.Шопендин чыгармаларынан үлгү уккула.*

МАЗУРКА

Музыкасы *Ф.Шопендики*

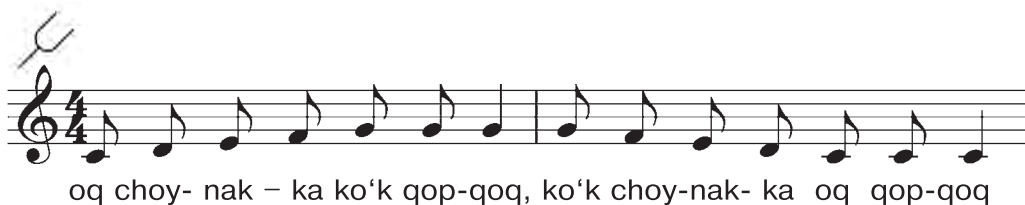
Өтө ылдам

The musical score is written for piano in 3/4 time. It consists of four systems, each with a treble and bass staff. The key signature has one sharp (F#). The first system begins with a treble clef and a melody in the right hand, with a slur and a fermata. The bass line starts with a forte (f) dynamic and a slur. The second system continues the melody and bass line. The third system introduces a piano (p) dynamic in the second staff. The fourth system concludes the piece with a final cadence.

Төмөндөгү күүнү нотага карап ырдагыла:

- ?! 1. Фридерик Шопен — чебер пианист.
 2. Шопен канча жашынан музыка жаза баштаган?
 3. Шопендин чыгармачылыгына мүнөздүү өзгөчөлүк жөнүндө сүйлөп бергиле.
 4. Шопен кайсы жанрлар боюнча бай чыгармачылык мурас калтырган?

**6-7-тема. МИХАИЛ ИВАНОВИЧ ГЛИНКА.
ӨМҮРҮ ЖАНА ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ.
ЕВРОПА МУЗЫКАСЫНЫН ДҮЙНӨ ЭЛДЕРИНИН
АРАСЫНДА БЕЛГИЛҮҮ БОЛУШУ.**

Михаил Глинка
(1804–1857)

Орус классикалык музыкасынын негиздөөчүсү Михаил Иванович Глинка 1804-жылы 20-майда Смоленск губерниясынын Новоспасс кыштагында төрөлгөн. Глинканын музыкага болгон кызыгуусу жаштайынан эле билинди. Ал дыйкандар оркестри аткарган күүлөрдү угуп, скрипка, флейта жана фортепианодо ойноону үйрөнө баштады. Ошону менен бирге чет тилдерин, адабият жана тарыхты, сүрөт тартууну үйрөндү. 1817-жылда

Глинка Петербургга көчүп келет жана бул жерде Благородный пансионунда билим алат. 1822-жылы пансионду бүтүргөндөн кийин музыкага көбүрөөк көңүл бура баштайт. Глинканын чыгармачылыгынын калыптанышында Пушкин, Грибоедов, Жуковскийлер менен болгон байланыштар өзгөчө мааниге ээ болот. 20-жылдардын акырына келип Глинка бир катар чыгармаларды жаратат. Музыка искусствосун жана да кең көлөмдө ээлеш максатында Германия жана Италияга сапарга барат. Бул жерлерде Глинка шаарлардын турмушу, маданияты, ири композиторлору менен таанышат, заман талабындагы музыканы үйрөнөт. Италияда бир катар жаркын чыгармаларын жаратат. 1834-жылы Россияга кайтып «Иван Сусанин» операсын жаза баштады. Анын биринчи аткарылышы 1836-жылы 27-ноябрда болуп өтүп, чоң ийгиликтерге ээ болот. Андан кийин «Руслан жана Людмила» операсын жазууга

киришет. 1844-жылы Глинка Парижге барат. Берлиоз менен учурашат жана аны менен жакын мамиледе болот. Берлиоздун новаторлугун Глинка жогору баалайт. 1845-жылда болсо Глинка Испанияга барып, чоң чыгармачылык ийгиликтерге жетишет. Мадридде 1846-жылы «Арагонская хота» фантазиясын жаратат. Өмүрүнүн акыркы 9 жылы ичинде «Камаринская» симфониялык фантазиясын, кичине пьесалар, романстарды жаратат, мурда жараткан чыгармаларын кайра иштеп чыгат.

1857-жылы 3-февралда Михаил Иванович Глинка Берлинде дүйнөдөн кайтат.

● *М.Глинканын чыгармаларынан тандап, үлгү уккула.*

КАМАРИНСКАЯ

(Симфониялык фантазия)

Музыкасы *Михаил Иванович Глинканыкы*

Орточо ылдам

The musical score is written for piano. It begins with a treble clef, a key signature of two sharps (D major), and a 2/4 time signature. The first system contains five measures. The first measure has a forte (*sf*) dynamic marking. The second measure has a mezzo-forte (*mf*) dynamic marking. The melody in the right hand consists of eighth and sixteenth notes, often beamed together. The left hand has whole rests. The second system contains four measures. The first measure has a piano-piano (*pp*) dynamic marking. The second measure has a piano (*p*) dynamic marking. The melody continues in the right hand, with some octaves and slurs. The left hand has whole rests.

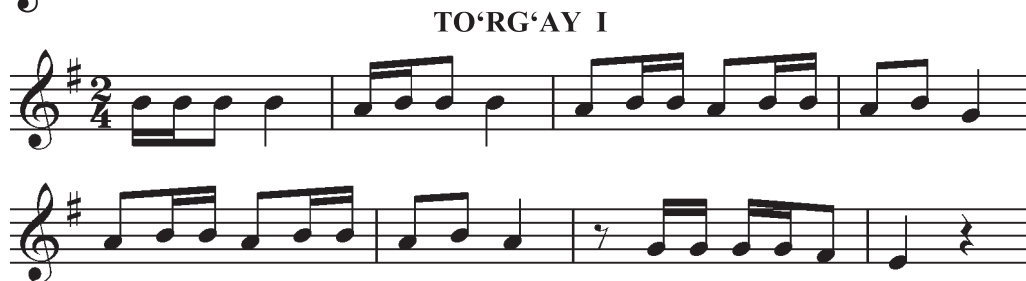

Европа музыкасынын калыптанышы жагынан абдан чоң баскычты басып өткөн жана азыркы күндө да өрчүп келүүдө. Анын дүйнө элдерине болгон таасири чындыгында чоң болуп, мындан, бул абалды Шериктештик Мамлекеттеринин элдеринин музыка маданиятынын мисалында көрүү мүмкүн. Бул жараян адегенде орус музыкасына өтүп өнүгүп барган, кийин башка элдер катарында кыргыз, казак, тажик, өзгөчө өзбек музыкасына да терең таасир көрсөтүп, өзүнө мүнөздүү багытта калыптанып келди.

Европа музыкасы салттарынын өзбек музыкасына кирип келиши XX кылымдын баштарында пайда болгон. Мына ошондон, өзбек композиторлорунун чыгармачылыгына бул жараяндын таасири өзгөчө түс алып, бүткүл кылым бою өнүккөн жана өзүнүн бийик чокусуна жеткен. Бул жараяндар тунгуч муун композиторлору В.Успенский, С.Козловский, С.Василенко, Р.Глиэрлердин, Т.Садыков, М.Ашрафий, И.Акбаров, Т.Жалилов, М.Бурханов менен болгон чыгармачылык кызматташтыктарынан башталган. Натыйжада өзбек музыкасында Европага мүнөздүү болгон камералык-аспаптык, опера, симфониялык чыгармалар келип чыкты. Дал ушундай жараянды биз башка Орто Азия мамлекеттеринде да көрүшүбүз мүмкүн.

⊙ Европа классикалык музыкаларынан тандап, үлгү уккула.

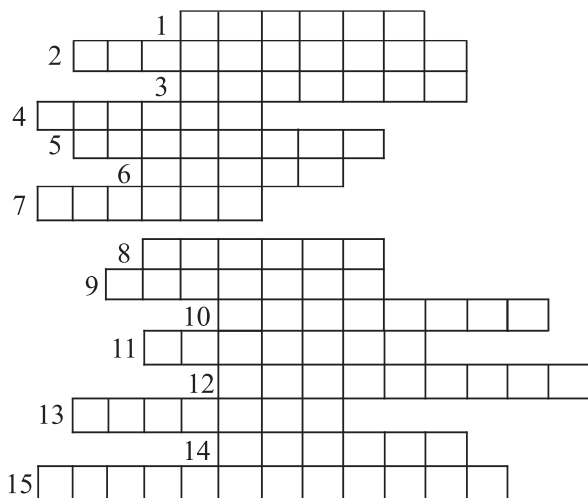
«То'rg'ay I» күүсүн нотага карап ырдагыла:

6. Фортепиано бул — ...,

- А) Кылдуу, клавиштүү, урма аспап; Б) Кылдуу аспап;
С) Урма аспап.

БАШКАТЫРМА

1. Бетховендин аты.
2. Бүтүн дүйнөдө кеңири жайылган музыка аспабы.
3. Төрт аспаптан турган ансамбль кандай аталат.
4. 40тан ашык симфония жараткан немис композитору.
5. «Елизага» чыгармасын жазган немис композитору.
6. Белгилүү польшалык пианист жана композитор.
7. Улуу орус композитору.
8. Кесиптик музыка дагы кайсы наам менен аталат.
9. Польша элдик бийлеринен бири.
10. Ири музыкалык жанр.
11. Бетховендин белгилүү пьесасы.
12. Бетховендин 3-симфониясы кандай аталган.
13. Композитордук чыгармачылык жанрларынын бири.
14. Композитордук чыгармачылыктан кеңири орун алган аспаптык жанрлардан бири.
15. Орус композитору М. Глинканын симфониялык фантазиясынын наамы.

MAЗMУHУ

Сөз башы 3	
Өзбекстан Республикасынын Мамлекеттик гимни	4

I ЧЕЙРЕК

Классикалык музыка жөнүндө түшүнүк

1-тема. Өзбек классикалык музыкасы	6
2-тема. Классикалык күүлөр	7
3-тема. Классикалык ашула (ыр)	11
4-тема. Шашмакам — Өзбек классикалык музыкасынын негизи	13
5-тема. Фергана-Ташкент өрөөнүнүн классикалык музыкасы. Катта ашула	14
6-тема. Харезм өрөөнүнүн классикалык музыкасы	16
7-тема. Сурхандарыя—Кашкадарыя классикалык музыкасы	19
8-тема. Классикалык музыканын маданиятыбыздагы орду	22

II ЧЕЙРЕК

Азыркы замандагы музыка жана анын негизги өзгөчөлүктөрү

1-тема. Азыркы замандагы өзбек музыкасы	26
2-тема. Азыркы замандагы музыка	29
3-4-тема. Фольклордук музыка жана дастанчылык искусствосу	30
5-тема. Эстрада музыкасы. Б.Закиров жана «Ялла» тобу	35
6-тема. Музыка искусствосунун конкурс жана фестивалдары	38

III ЧЕЙРЕК

Чыгыш элдеринин классикалык музыкасы

1-тема. Чыгыш обондору.....	42
2-тема. Түрк жана азербайжан элдеринин классикалык музыкасы	45
3-тема. Түркмөн элдик классикалык музыкасы	47
4-тема. Иран жана араб элдик классикалык музыкасы	51
5-тема. Кытай жана уйгур элдик классикалык музыкасы	53
6-тема. Япон жана индия классикалык музыкасы	55
7-8-тема. Казак жана кыргыз элдеринин элдик музыкалары	57

9-тема: Чыгыш элдеринин кесиптик музыкасынын окшоштугу	60
---	----

IV ЧЕЙРЕК

Европа классикалык музыкасы жөнүндө түшүнүк

1-тема. Европа классикалык музыкасы	65
2-тема. Вольфганг Амадей Моцарт	68
3-тема. Симфония жөнүндө түшүнүк	72
4-тема. Людвиг ван Бетховен	75
5-тема. Фридерик Шопен	78
6-7-тема. Михаил Иванович Глинка. Өмүрү жана чыгармачылыгы. Европа музыкасынын дүйнө элдеринин арасында белгилүү болушу	82

С.БЕГМАТОВ

MUSIQA

6-sinf uchun darslik

(Qirg'iz tilida)

2-басылышы

Которгон Р.Жуманазарова

Редактору С.Назаров

Көркөм редактору Ш.Мирфаёзов

Техникалык редактору Е.Корягина

Компьютерде даярдаган З.Алиева

Басма лицензиясы AI № 290.04.11.2016.

2017-жылы 15-августта басууга уруксат этилди.

Форматы 70x90 $\frac{1}{16}$. Times KAZ гарнитурасы.

Офсеттик басма. Шарттуу басма табагы 7,02.

Нашр табагы 6,0. Нускасы 854.Заказ

Өзбекстан басма сөз жана кабар агенттигинин

Гафур Гулам атындагы басма-полиграфиялык чыгармачылык
үйүндө басылды. 100128. Ташкент. Лабзак көчөсү, 86.

Биздин интернет сайтыбыз: www.gglit.uz

e-mail: info@gglit.uz